

İbnü'l-Havrânî ve Eseri Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât'ı Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on Ibn al-Hawrani and His Book of Kitab al-Isharat ila Amakin al-Ziyarat

İsmail Hakkı GÖKSOY

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi
İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
Suleyman Demirel University, Faculty of Divinity
Professor of Islamic History Main Chair
Isparta/Türkiye
ismailgoksoy@sdu.edu.tr | orcid.org/ 0000-0003-2976-0567

Hikmet Cihat ÇİFTÇİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences
Islamic History Department Postgraduate Student
Isparta/Türkiye
hikmetcihatc@gmail.com | orcid.org/ 0009-0005-8595-216X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 31 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi | Accepted: 17 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2023

Atıf | Cite as: İsmail Hakkı Göksoy, Hikmet Cihat Çiftçi, "İbnü'l-Havrânî ve Eseri Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât'ı Üzerine Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (Aralık 2023/2), 5-35.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

İbnü'l-Havrânî ve Eseri Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât'ı Üzerine Bir Değerlendirme¹

Öz

Ziyaretname türü eserler, İslam coğrafyasında olduğu kadar dünya coğrafyasındaki farklı kültür ve inanışların ziyaret noktalarını, insanlık tarihindeki önemli isimlerin kabirlerine ve makamlarına yapılan ziyaretleri, türbeleri ve meşhedleri, ibadethaneleri, ziyaret mekânlarındaki kutsal nesnelere, tarihi yapıları ve daha başka muhtelif eserleri konu edinir. Bu tür eserler genel itibarıyla tarih, coğrafya, sosyoloji, teoloji, antropoloji gibi sosyal bilimlerle ilgili bilgiler vermesinin yanı sıra edebiyat ve sanat gibi sahalarda da beşeriyetin daha sonraki nesillere armağan ettiği kültürel miras hakkında okuyucuya ilk ağızdan malumat veren gezi edebiyatının orijinal türleridir. Yine, ziyaretnameler gezi edebiyatının klasik bir türü olarak mütalaa edilen seyahatnamelere ve anlatımlarında rivayet kültürünün ağır bastığı fezail türünde telif edilmiş eserlere muhteva ve üslup açısından benzemesine rağmen ziyaretçiler için bir gezi rehberi niteliği taşırlar. Ziyaretnamelerin hem doğrudan peygamberlerin, sahâbenin, tâbiînin hükümdarların, alimlerin, evliyaların, muhtelif dinlerde ve inanışlarda kutsal kabul edilen daha pek çok kişinin kabirlerini ve makamlarını tasvir etmesi hem de insanlık tarihi içinde oluşan muhtelif halk inançları ve uygulamaları hakkında önemli bilgiler vermesi, Müslümanlar başta olmak üzere Yahudiler ve Hristiyanların da ziyaretnamelerden günümüze kadar birer hac rehberi olarak istifade etmelerini sağlamıştır. Kutsal mekanların ziyaretinin önemine ve ziyaret esnasında uyulması gereken kurallara da vurgu yapması dolayısıyla ziyaret kavramının hem teorik hem de pratik tarafını da ele alan ziyaret kitapları, zamanla fezail türünün altında müstakil bir tür olarak gelişme göstererek bu türde kaleme alınmış eserlerin tekâmül sürecinde geldiği son noktayı oluştururlar.

Ziyaretname sahibi İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât* adlı eseri de, klasik bir ziyaretname olarak özellikle Şam (Dımeşk) şehri ve çevresindeki ziyaret mekânlarını konu edinen yerel bir ziyaretname olarak literatürde yerini almıştır. İbnü'l-Havrânî 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Şam'da Ümeyye Câmii'nde gezici bir vaiz olarak görev yapmış ve Şazeliye tarikatına mensup bir sufidir. Şam ve çevresindeki kutsal ziyaret yerleri ve mekânları üzerine yazdığı ziyaretnamesinde, içinde yaşadığı dönemin ve toplumun kutsalla olan ilişkisini yalın bir biçimde resmetmeye çalışmıştır. Klasik bir yerel ziyaretname rehberi niteliği taşıyan eserinde, Şam şehri ve çevresindeki kabirler, meşhetler, makamlar, mezarlıklar, türbeler, camiler, mescitler, zaviyeler gibi kutsal mekânları ve kutsal sayılan kişileri tanıtır. Ayrıca, Şam şehri ve çevresindeki surlar, çarşılar, medreseler gibi muhtelif tarihi yapılar da eserin muhtevasında yerini alır. İşte bu çalışmanın amacı, kısaca İbnü'l-Havrânî'nin hayatı ve eserleri hakkında malumat verildikten sonra ziyaretnamesindeki bilgiler ışığında 16. Yüzyılın sonlarına doğru Şam şehri ve çevresinde bulunan ziyaretgâhların

¹ Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy danışmanlığında yürütülen “Ziyaretname Eserleri ve İbnü'l-Havrânî'nin Ziyaretnamesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

tanıtımını yapmak ve halkın onlara atfettiği değerleri tespit etmeye çalışmaktır. Ayrıca, ziyaret kültürü bağlamında bu tür mekânların o dönemde halk nezdinde taşıdıkları anlamlarını ve önemlerini ortaya koymaktır. Diğer bir amacı da genelde insanın ve özelde de Müslüman toplumun kutsalla nasıl bir ilişki kurduğunu ve bu ilişkinin muhtelif yönlerini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Havrânî, Şam, Ziyaret, Ziyaretnâme, Kutsal Mekânlar, Türbeler.

An Evaluation on Ibn al-Hawrani and His Book of *Kitab al-Isharat ila Amakin al-Ziyarat*

Abstract

The works in the visiting book type are about the visiting points of different cultures and beliefs in the world geography as well as in the Islamic geography. They deal with mainly the graves and symbolic graves of important names in the history of humanity, tombs and mashhads, places of worship, sacred objects in the places of visit, historical structures and various other works. These types of works are the original style of travel literature that provide information about social sciences such as history, geography, sociology, theology, anthropology in general. However, they also give first-hand information to the reader about the cultural heritage that humanity has left to later generations in fields such as literature and art. Again, although the visit books are similar in terms of content and style to the travelogues considered as a classical genre of travel literature, and to the works written in the genre of fezail in which the narrative culture predominates, they are a travel guide for visitors. Visiting books both directly describe the graves and offices of prophets, companions, rulers, scholars, saints, and many other people who are considered sacred in various religions and beliefs, and also provide important information about various folk beliefs and practices that have emerged in the history of humanity, especially Muslims. It has enabled Jews and Christians to benefit from the visit books as pilgrimage guides until today. Since they also emphasize the importance of visiting holy places and the rules to be followed during the visit, the visiting books, which deal with both the theoretical and practical side of the concept of visiting, have developed as an independent genre under the fezail genre over time and form the last point in the evolution process of the works written in this genre.

The visitation book of Ibn al-Hawrânî, *Kitâb al-Isharat ila Amâkin az-Ziyârât*, is a classical visitation book that has taken its place in the literature as a local visitation book written specifically for the city of Damascus and the places of visit around it. Ibn al-Hawrani is a sufi who served as a traveling preacher in the Umayyâ Mosque in Damascus under Ottoman rule in the 16th century and he was a member of the Shazeli sufi brotherhood (tarikah). In his visitation book on the holy places and visiting locations in Damascus and its surroundings, he tried to portray the relationship of the period and society in which he lived with the sacred in a simple way. In his work, which is a classic local visitation guide, he introduces the holy places such as tombs, mashhads, symbolic graves (makams), cemeteries, mausoleums, mosques, masjids, zawiyas and holy people in the city of Damascus and its surroundings. In addition, various historical structures such as the city walls, bazaars and madrasas in and around the city of Damascus are also included in the content of the book. The aim of this study is

to introduce the visiting sites in and around the city of Damascus towards the end of the 16th century and to try to determine the values that the people ascribed to them, in the light of the information in his visitation book. In this respect, some information about Ibn al-Havrani's life and his works are also given briefly. In addition, in the context of visiting culture, we tried to show the meanings and importance of such places for the public at that time. Another aim is to determine how people in general and the Muslim society in particular establish a relationship with the sacred and the various aspects of this relationship.

Keywords: Ibn al-Havrani, Damascus, Visiting, Ziyara Books, Holy Places, Tombs.

Giriş

Farklı dinlere ve inançlara mensup olan insanlar, inançları ve hissiyatları doğrultusunda çeşitli yerlere ve mekânlara ziyarette bulunurlar. İnsanlar bazen inançlarının bir gereği olarak bazen de merakları sebebiyle seyahate çıkarlar ve ziyaretler gerçekleştirirler. Halkın ziyaret ettiği yerlerde bulunan ziyaret mekânları ve oralardaki yapılar, genellikle içerisinde namaz kılmak, dua etmek ve orada yatanlar vasıtasıyla bereket ummak ve şifa bulmak amacıyla inşa edilmişlerdir. Bu yapıların içerisinde peygamberlerin, sahabelerin, şehitlerin, veli ve sâlih kimselerin, ulemanın, devlet adamlarının ve yerel idarecilerin, askerlerin ve kendisine kutsiyet atfedilmiş daha pek çok kutsal sayılan kişilerin gerçek kabirleri yahut temsili makamları bulunmaktadır. Dolayısıyla halk nezdinde kutsal kabul edilen kimselerin yattığı bu yapılar zaman içerisinde kutsal ziyaretgâhlara dönüşmüşlerdir. Halk arasında ziyaretgâh olarak kabul edilen mekânlara yapılan ziyaretler neticesinde ziyaretçilerin edindikleri gözlemlerin kayıt altına alınması, bu tür mekânlar hakkında halk arasında dolaşan şifâhî malumatın müellifler tarafından toplanması ve onlarla ilgili muhtelif anlatıların yazıya geçirilmesi sonucunda ziyaretnâme türü eserler ortaya çıkmıştır. Bu tür eserler, ziyaretgâhlardaki türbe ve mezarlarda medfun kişilerin hayatları, bu yerlerle ilgili zamanla oluşan dinî gelenekler ve buralardaki türbe ve mezar yapıları hakkında önemli bilgiler sağlarlar. Ziyaretnâme türü eserler zaman içerisinde ziyaretçilerin istifade ettikleri hac ve ziyaret rehberleri olarak ta tanınmışlardır. Bunda şüphesiz halkın kabirlere ve makamlara gösterdiği ilginin ve bu tür yerlere duyulan merakın büyük bir payı vardır.

Sözlükte değer verilen birini veya bir yeri görmeye gitmek anlamında kullanılan ziyâret kelimesi, Arapça “zevr” kökünden gelmektedir. Türkçe’deki mezar kelimesi de aynı kökten gelmekte ve züver veya mezar da “bir kimseyi görmeye gitme” veya “ziyaret edilen yer” anlamında kullanılmaktadır.² Ziyaret kelimesi ıstılah olarak daha çok dinî ve önemli şahsiyetlerin mezar, türbe ve sembolik makam yapılarına ve kutsal sayılan mekânlara yapılan ziyaretleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.³

---

² M. Yaşar Kandemir, “Ziyaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 496.

³ J.W. Meri, “Ziyara”, *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Brill, Leiden, 2002, Vol.11, s.524.

Kutsal yerlerin ve mekânların ziyareti hakkında Hanbeli mezhebine mensup Takıyyüddin İbni Teymiyye (ö.1225) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.1350) gibi selefi âlimler, Hz. Peygamber'in ziyaret etmeyi tavsiye ettiği üç meşcit hadisinde belirtilen Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'nın dışındaki meşcitlere/camilere ziyaretin uygun olmayacağı görüşündedirler. Bu âlimler, bu hadisin zahiri anlamını esas alarak bu mekânların dışındaki cami ve meşcitlere, türbelere ve kabirlere ziyareti dinen uygun görmemişlerdir. Ziyaret kültürünü tehlikeli bir bidat olarak değerlendiren İbn Teymiyye, bu uygulamanın Kuran-ı Kerim, Sünnet ve ilk selef âlimleri tarafından onaylanmadığını ve tevhide aykırılık arzettiğini belirtmiştir. O, belirli yerlerdeki türbeleri ve makamları ziyaret etmek maksadıyla seyahat etmeyi hoş karşılamamış ve önemli kişiler anısına yapılan makamlardan ve türbelerde yatanlardan bereket ve şefaât dilemeyi, önlerinde dua etmeyi ve el sürüp öpmeyi şirke düşmek olarak nitelemiştir.⁴ Bununla birlikte, Ebû Hamid el-Gazzâlî (ö.1111) dâhil İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in mezar ziyaretini tavsiye eden hadisi doğrultusunda ibret almak, ölümü hatırlamak ve müminlerin manevi derecelerini yükseltmek maksadıyla türbe ve kabirlerin ziyaret edilebileceğini savunmuşlardır. Mezar ve türbe ziyaretinin sünnete uygun olarak yapılması gerektiğini savunan Gazzâlî, Hz. Peygamber'in annesinin mezarını ziyaret ettiğini örnek göstererek Müslümanların sevdiklerinin mezarlarını ziyaret etmenin bir sakıncası olmadığını belirtir. Ancak Hz. Peygamber'in mezarı öpme, üzerine yaslanma veya ona karşı secde etme gibi fiilleri yasakladığını kaydeder.⁵

İslam literatüründe ziyaretname türü eserler, bir peygamberin, şehidin veya önemli bir kahramanın defnedildiği mezar yerini tespit ederek o yerin kutsallığını vurgulayan ve orada medfun şahsiyetin çeşitli meşiyetlerini tanıtan fezâil geleneğinden gelişerek ortaya çıkmıştır. Fezâil türü eserler, belirli şehirlerin, kutsal mekânların, veli veya önemli dinî şahsiyetler hakkında bilgi sağlıyorlar ve onların erdemlerini yüceltirler. Özellikle Kahire, Şam, Halep, Kufe ve Necef gibi şehirlerle ilgili rivayetlerin ve bilgilerin toplandığı mahallî tarihler ve hac rehberleri de, zamanla ziyaretname türü risalelerin ve kitapların yazılmasına katkıda bulunmuştur.⁶ Önemli ziyaret mekânlarının dindar toplum kesimleri tarafından sıklıkla ve sürekli ziyaret edilmesi de, bu tür edebi türlerin yazılmasını gerekli kılmıştır denilebilir.

İslam literatüründe ziyaretname türü eserler, ilk defa 12. Yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Raşid halifeler dönemindeki İslam fetihleriyle birlikte İslam coğrafyası genişlemiş ve fetihlere katılan birçok sahabe fetihler sırasında şehit düştükleri yerlere veya yerleştikleri yeni yerlerinde vefatlarından sonra çeşitli âlimler tarafından onların mezar yerleri hakkında bilgiler

⁴ İbni Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin mezar ve türbe ziyaretleri hakkındaki görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz., Ondrej Beranek ve Pavel Tupek, "From Visiting Graves to Their Destruction, The Question of Ziyara through the Eyes of Salafis", *Crown Papers*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, Massachusetts 2009, s.11-16. Ayrıca bkz., Josef W. Meri, *The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria*, Oxford University Press, Oxford 2002, s.131-136.

⁵ Gazzâlî'nin mezar ve türbe ziyaretleri hakkındaki görüşleri için bkz., Meri, *The Cults of Saints*, s.138-139; Meri, "Ziyara", s.525-526; Kandemir, "Ziyaret", s. 496-497.

⁶ Ziyaretname literatürünün ortaya çıkışı hakkında bkz., Meri, "Ziyara", s.526-527.

toplanmaya başlanmıştır. Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından önemli ziyaretgâhlar olarak kabul edilen daha önceki peygamberlerin mezarları veya makamları da, İslamiyet'in Ortadoğu coğrafyasında yayılışı ile birlikte Müslümanlar tarafından da ziyaret edilmişlerdir. 9. yüzyıldan itibaren kutsal mekânlarla ilgili olarak Müslüman halk arasında dolaşan sözlü anlatımlar ve mahallî uygulamalar Müslüman müellifler tarafından kaleme alınan çeşitli eserlerde dağınık bir şekilde yazıya geçirilerek toplanmıştır. 12. Yüzyıl başlarından itibaren de İslam literatüründe müstakil olarak yazılmış ziyaret türü eserler ortaya çıkmıştır.⁷

İslamiyet dâhil Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki ziyaret kültürünü araştıran Ortadoğu menşeli Amerikalı tarihçi Meri, peygamberlerin ve din adamlarının ziyaret kültürünün gelişmesinde önemli rolleri olduğunu vurgular. Ona göre, İslamiyet'te ziyaret kültürünün ortaya çıkmasında üç önemli faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki, özellikle Şii Müslümanların Hz. Peygamber'in ailesine ve Hz. Ali ve Hz. Fatıma yoluyla onun soyundan gelenlere karşı ve bilhassa Kerbela'da şehid düşen oğlu Hz. Hüseyin'e karşı duydukları içten bağlılık ve hürmetin etkisi vardır. İkinci olarak Irak ve İran taraflarında ve bilhassa Horasan bölgesinde sufilerin ortaya çıkması ve sayılarının zamanla çoğalması, yaşayan âlimlere ve sufilere bağlılığın artmasına ivme kazandırmıştır. Üçüncü olarak da doğrudan ve bilinçli bir şekilde olmamakla beraber Hıristiyan kutsal kişilere karşı Hıristiyanların duyduğu hürmet ve bağlılığın, zamanla Müslümanların da vefat etmiş önemli sahabelere ve velî kimselere karşı saygı ve bağlılığın gelişmesinde önemli bir katkısı olmuştur.⁸

Ziyaret türü eserlerin ilk örneklerinden birisi, 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başlarında yaşamış olan Ali b. Ebubekir el-Herevî'ye (ö.1215) aittir. Onun kısaca "*el-İşârât*" adıyla da bilinen *Kitâbu'l-İşârât ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârât* adlı ziyaretnamesi önemlidir.⁹ Aslen Musul'da doğan Herevî, babasının Herat'ta doğmasından dolayı Herevî nisbesini almış, ancak o hayatının büyük bir kısmını Şam bölgesinde geçirmiştir. Yaşadığı dönemdeki İslam coğrafyasının önemli kısmını ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiği yerler arasında Suriye, Filistin, Irak, el-Cezîre, Yemen, Mısır, Mağrib, Habeşistan, Hindistan, Mâverâünnehir, Horasan, İran, Azerbaycan, Hicaz, Anadolu, Akdeniz adaları ve İstanbul bulunmaktadır.¹⁰ Herevî kitabında belirtilen bu geniş coğrafya üzerinde bulunan ziyaretgâhlardan bahsetmektedir.¹¹ Ancak o, eserinde bahsettiği tüm ziyaret mekânlarını bizzat görmüş ve ziyaret etmiş değildir. Bazı bilgileri önceki eserlerden alarak kitabına dâhil etmiştir. Bununla birlikte onun eseri, ziyaretler sırasında kullanılan bir hac rehberi kitabından ziyade daha sonraki hac rehberleri ve mahalli

⁷ Josef W. Meri, "The Etiquette of Devotion in the Islamic Cult of Saints", *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Early Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Browns* (ed: James Howard-Johnston ve Paul Antony Hayward), Oxford University Press, Oxford/New York, 2002, s.268.

⁸ Meri, "The Etiquette of Devotion in the Islamic Cult of Saints", s. 266-267.

⁹ Ali b. Ebubekir el-Herevî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât*, thk. Alî Omar, Mektebetu's-Sekâfetü'd-Dîniyye, Kahire, 2002.

¹⁰ Herevî'nin kısa hayatı ve eserleri için bkz., Cevat İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, TDVakfı Yayınları, İstanbul, 1998, C. 17, s. 221-222.

¹¹ Bkz., Herevî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.16-84.

tarih kitapları için bilgi sağlayan önemli bir eser olmuştur. O, eserini Bağdat'ta dönemin Abbasi halifesine takdim ettiği belirtilir.¹²

Diğer taraftan inceleme konusu yaptığımız İbnü'l-Havrânî ve ziyaretnamesi ise, bugünkü Suriye'nin Şâm (Dımeşk) gibi daha dar kapsamlı mahalli bir coğrafyadaki kutsal ziyâret mekânlarını ve bu mekânlardaki kutsal sayılan kişileri eserine almıştır. Tam adı Osman b. Ahmed es-Suveydî ed-Dımeşkî el-Havrânî olan İbnü'l-Havrânî'nin Şam bölgesiyle sınırlı olan ziyaretnâme türü eseri, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât* adını taşımaktadır.¹³ İbnü'l-Havrânî'nin ziyaretnamesi, genellikle bizzat gördüğü kutsal mekânların, tecrübe ettiği dinî ve sufiyane uygulamaların, ikinci el kaynaklardan edindiği biyografik bilgilerin, ziyâret adabının, kutsal kişilerin menkıbelerinin, popüler birtakım inançların ve algılama biçimlerinin toplandığı bir çalışmadır. Bunun yanı sıra müellif eserinde Şam ve çevresinin topoğrafyası ve kadim tarihi hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler, aynı zamanda şehir tarihçiliği açısından da fevkalade önem arz etmektedir. Onun eseri, ziyaretçilere ziyaret mekânlarını ve seyahat güzегâhlarını gösteren ve onlara ziyaret adabının nasıl olması gerektiği hakkında bilgilendirici bir rehber kitap niteliğindedir. Eserinde zikrettiği ziyaret mekânlarının büyük çoğunluğu, Şam şehri ve çevresindeki yerlerde bulunmaktadır. Kısmen de eserine Şam şehrinin kuzeyindeki Humus çevresindeki önemli ziyaret mekânlarını dâhil etmiştir. Eserinin hâtıme bölümünü de ziyâret adabına ve kurallarına tahsis etmiştir.¹⁴

Şehir ve bölge konulu klasik İslam eserleri hakkında bir makale çalışması yapan İbrahim Barca da, İbnü'l-Havrânî'nin eserini şehir ve bölgelerin dinî ve tarihî mekânlarını tanıtan "âsâr" türü eserler kabilinden saymıştır. O, İbnü'l-Havrânî'nin eserini Şam ve çevresindeki birçok sahabe ve tabiine ait önemli ziyaretgâhlar hakkında bilgi veren değerli bir kitap olarak kaydetmiştir.¹⁵

İbnü'l-Havrânî, kitabını hazırlarken Şam şehri ve çevresi hakkında sözlü veya yazılı olarak anlatılan birçok rivayeti eserinde aktarmış ve fezâil türü bilgi birikiminden de fazlaca istifade etmiştir. O, eserinde zikrettiği yerlerle ilgili olarak daha önceki yazarların kitaplarındaki anlatımlarından istifade etmiş ve bu tür bilgileri eserinde aktarırken müelliflerin isimlerini ve onların kitaplarının kısaltılmış adlarını zikrederek vermiştir. Ayrıca o, eserinde zikrettiği ziyaret mekânlarıyla ilgili olarak kendi gözlem ve intibalarını da eklemiştir. Eserinde verdiği malumatın büyük bir kısmı, genellikle Şam şehir merkezindeki merkez Emeviyye Camii içinde ve çevresindeki türbeler, makâmlar, kale ve mezarlıklarla ilgilidir. Bazıları ise şehir kapılarının dışında varlıklarını sürdüren türbeler ve kutsal ziyaretgâhlardır. Bu ziyaretgâhlar Şamlıların yanı sıra dışarıdan gelen ziyaretçilerin de ziyaret ettikleri önemli mekânlardır.

¹² Meri, "The Etiquette of Devotion in the Islamic Cult of Saints", s. 268-269.

¹³ Osman b. Ahmed es-Suveydî ed-Dımeşkî el-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât*, nşr: Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Mektebetü'l-Ğazâlî, Dımeşk, 1401/1981.

¹⁴ Meri, "The Etiquette of Devotion in the Islamic Cult of Saints", s.269; Ayrıca bkz., Meri, "Ziyara", s.527.

¹⁵ İbrahim Barca, "Şehir ve Bölge Konulu Klasik İslam Eserleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.2, 2017, s.95.

1.İbnü'l-Havrânî'nin Hayatı

Müellifimiz İbnü'l-Havrânî, 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Suriye'de sufi örgütlenmelerin geliştiği ve türbe imarının doruğa çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Ancak, onun hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Asıl adı Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Receb b. Suveyh/Sevîh b. Saîd es-Suveydî'dir. O, hayatının önemli bir kısmını Dîmeşk şehrinde geçirdiği için daha çok İbnü'l-Havrânî ed-Dîmeşkî olarak tanınmıştır. İbnü'l-Havrânî, aslen Suriye'nin güneyinde bulunan Havran bölgesindeki¹⁶ Suveydâ'da doğmuş ve ilk çocukluk yıllarını burada geçirmiştir. Daha sonra memleketi Suveyda'dan Dîmeşk'e giderek şehrin eş-Şâğûr mahallesine yerleşmiştir. Müellif kendisini Havrânî ve Dîmeşkî nisbelerinin yanı sıra Havrân'a bağlı doğum yeri olan Suveydâ'ya nisbetle Suveydî nisbesiyle de anmıştır.¹⁷ Yazılı literatürde İbnü'l-Havrânî olarak tanınmıştır.

Kaynaklarda doğum tarihi yer almamakla beraber vefat tarihi olarak üç ayrı tarih verilmektedir. El-Ğazzî onun H.1000 senesinde Zilkade ayının yedinci günü Cumartesi gecesinde, yani Miladi olarak 15 Ağustos 1592 tarihinde vefat ettiğini söyler.¹⁸ Selaheddîn el-Muneccid ise H.1003¹⁹ (M.1594-1595) tarihini kaydeder. Ziriklî ise onun vefat tarihini yüzyılı aşkın (114 yıl) sonrasına atar ve onun H.1117 (M.1705-1706) senesinde vefat ettiği kaydını düşer.²⁰ Ancak, bunun ihtimal dâhilinde olmadığı düşünülmektedir.

İbnü'l-Havrânî, Şam Emeviyye Camii'nde vaizlik görevini yürüten gezgin bir vaizdir. Görev yaptığı camide üç aylar boyunca Cumartesi günleri vaazlar vermiştir. Emeviyye Camii imam hatipliği yapan Şerafuddîn el-Hakîm'in nâibi olarak yıllarca vaazlar vermiş ve daha sonra bu görevinden ayrılmıştır. Fasih bir dil, coşkun bir eda ve dâvûdî bir sesle vaazlar veren İbnü'l-Havrânî, aynı zamanda kadınlara vaaz ve nasihat vermek üzere bizzat evlere giderek bu görevi yürütmüştür. Bundan dolayı hüsn-i kabul gören ve muhatapları tarafından vaazlarında verdiği mesajları rahatlıkla anlaşılan gezici bir vaiz olarak ta tanınmıştır.²¹ İtikatta Eş'arî ve amelde ise Şâfiî mezhebindedir. Tasavvufî yönü güçlü olup, Şâzelî tarikatine mensuptur.²²

¹⁶ Havran, doğudan Cebelidürüz, batıdan Şeria vadisi, kuzeyden Şam vadisiyle Lecâ platosu, güneyden Belka arazisi ve Cebeliacılûn'la çevrili, sınırları kesin biçimde belirlenemeyen Suriye'nin güneyinde geniş bir bölgedir. Ulemâdan ve tasavvuf ehlinde Havrânî nisbesiyle bilinen meşhur isimler vardır. Havran hakkında kısa bilgi için bkz.; Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C. 16, s. 539-541.

¹⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, eserin tahkikini yapıp neşreden A. Bessâm el-Câbi'nin esere giriş bölümü.

¹⁸ Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira bi-A'yân el-Mi'a el-Âşira*, nşr: Halîl Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1997, C.3, s.159-160. Ayrıca bkz. İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran, 1951, C.1, s.656; Ömer Rıza Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1957, C.6, s.250; Ayrıca bkz., Josef W. Meri, "A Late Medieval Syrian Pilgrimage Guide: Ibn al-Hawrânî's Al-Ishârât ilâ Amâkin al-Ziyârât (Guide To Pilgrimage Places)", *Medieval Encounters*, Vol.7, No.1, (2001), s.9.

¹⁹ Salâhuddîn el-Muneccid, *Mu'cemu'l-Muerrihîn ed-Dîmeşkiyyîn ve Âsâruhumu'l-Mahtûta ve'l-Matbûa*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1978, s.304.

²⁰ Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, nşr. Zuheyr Fethullah, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut, 1969, C.4, s.203.

²¹ Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira*, C.3, s.160; Ziriklî, *el-A'lâm*, C.4, s.203.

²² Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1928, s.804.

2. İbnü'l-Havrânî'nin Eserleri

İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât* adlı eseri, Şam ve çevresindeki ziyaret mekânlarını anlatan kısa bir ziyaret rehberi niteliğindedir. Hüsn-i hat yazıları da yazan İbnü'l-Havrânî, ziyaretnamesinin dışında vaazlarından derlediği irşâd ve tebliğ üzerine küçük risaleler de yazmıştır. Bunlar arasında *İrşâdu't-Tullâb ilâ Muâşeretü'l-Ahbâb* ve *el-İrşâd ilâ Tarîki'r-Reşâd* adlı risaleler bulunmaktadır.²³ Ayrıca, *Bulûğu'l-Munâ fi Esbâbi'l-Ğinâ* adlı başka bir risalesi daha olduğu kaydedilmiştir.²⁴ Ancak, onun ziyaretnamesi dışındaki diğer eserleri hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

2.1. Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât Adlı Eseri

2.1.1. Eserin Yazılış Gayesi

İbnü'l-Havrânî, Şam ve çevresinde yatan sahâbenin, tâbiînin, âlimlerin, salih kimselerin, velilerin kabirlerinin ve makamlarının nerede olduğunu anlatan ve ayrıca bu bölgede kutsal kabul edilen ziyaretgâhlar ve güzide mekânlar hakkında bilgi veren bir kitap yazması yönünde Şam ehli tarafından kendisine bir talep geldiğini ifade eder. Bunun üzerine bu risaleyi kaleme aldığını *Kitâbu'l-İşârât*'ın hemen giriş kısmında belirtir. Dolayısıyla o, söz konusu eserini Şamlıların talebi üzerine yazdığını belirtir. Ayrıca o, eserini kaleme alış sebepleri olarak da, insanları doğru yola iletmek ve böylece ziyarete çıkanlara yardımcı olmak niyetinin olduğunu ifade eder. Bu düşüncesini de, Kur'an-ı Kerim'deki "aranızda sizden hakka çağırın bir topluluk olsun" ayetine atıf yaparak vurgulamıştır.²⁵

2.1.2. Eserin Muhtevası

İbnü'l-Havrânî *Kitâbu'l-İşârât*'ında, şehir fezâillerinde ve Herevî'nin kaleme aldığı ziyaretnâme türünün ilk örneği olan *Kitâbu'l-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât* adlı eserinde zikredilen rivayet/nakil kültürünü devam ettirmiş, doğrudan yahut dolaylı olarak alıntılar yapmak suretiyle muhtelif tarih ve hadis kaynaklarından yararlanmış. Dolayısıyla daha önceki eserlerden yapılan iktibâslar ve alıntılar, birbirini takip eden tarihçiler ve muhaddisler arasında hoca-talebe ilişkisi içerisinde gelişen bir geleneğin ayrılmaz bir parçası olmuş, zaman içerisinde de farklı sebeplerle sözlü rivayetlerin yazıya geçirilmesiyle de halk arasında dolaşan bilgiler kayıt altına alınmıştır. Fezâil ve ziyaretnâme türündeki eserler teşekkül süreçleri içerisinde, bilgin ve gezgin nesillerin yazılı ve sözlü yollarla birbirlerine aktardıkları malumatın da dâhil edilmesiyle zengin bir muhtevaya kavuşmuştur.

İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât* adlı ziyaretnamesi, Şam ve çevresinde yer alan ziyaret mekânlarından ve bu ziyaretgâhların ehemmiyetine işaret eden hadis ve rivayetlerden, peygamberlerin kıssalarından ve mucizelerinden, sahabe, tâbiîn ve etbâü't-tâbiînden, evliyâullâhtan ve onların faziletleri, kerametleri ve zuhuratlarından bahseder. Onun bu ziyaretnamesi, Yahudilik ve Hristiyanlık açısından kutsal addedilen bazı tarihî ve dinî figürlerin hayat hikâyelerine de

²³ İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn/Keşfu'z-Zunûn Zeyli*, C.I, nşr: Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1945-1947, s.61.

²⁴ Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira*, s.160. Ayrıca bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, C.4, s.203; Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, C.6, s.250.

²⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.3-4.

yer verir. Bunu yaparken bu iki dinin kutsal şahsiyetleri hakkında tutulmuş biyografik kayıtlardan ziyade bu şahsiyetler ve bazı harikulade olaylar üzerine halk arasında tedavülde olan anlatılardan istifade eder. Dolayısıyla İbnü'l-Havrânî'nin eseri, zaman içerisinde üç semâvî dinin mensupları için Şam ve çevresi özelinde mahallî bir ziyaret rehberi olma hüviyetini de kazanmıştır. Ayrıca müellif, Şam ve çevresindeki ziyaret noktalarını anlatırken Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te kendisine kutsiyet atfedilen ve tarihî bir değer taşıması hasebiyle de hürmet edilen asa, kılıç, sanduka gibi kutsallık atfedilen nesnelere, şifalı sular, halk arasında bilinen tılsımlardan ve tıslımlı mekânlardan da yüzeysel olarak bahseder.

2.1.3. Eserin Bilgi Kaynakları

İbnü'l-Havrânî, kaleme aldığı *Kitâbu'l-İşârât* adlı ziyaret rehberini yazarken içinde yaşadığı Şam ve çevresindeki kutsal mekânlara ziyaretlerde bulunmuş ve onlarla ilgili olarak kendi gözlem ve intibalarını eserine dâhil etmiştir. Bununla birlikte o, eserinde ele aldığı ziyaret mekânları ve konular hakkında ziyaretname, fezâil ve mahallî tarih kitaplarındaki tarihsel bilgi birikimine de sıklıkla başvurmuş ve onlardan iktibaslar yaparak faydalanmıştır. Özellikle, kendisinin bazen “*Kitâbu'z-Ziyârât*” bazen de “*ez-Ziyârât*” olarak bahsettiği Herevî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât* adlı eserinden fazlaca istifade etmiştir. Mesela, Şam Emeviyye Câmii'nden ve onun öneminden, caminin barındırdığı kutsal mekân ve nesnelere, Hz. Muhammed'in (sav) ayak izinden, Bâbu's-Sağîr mezarlığı ve çevresindeki yerlerden, bazı peygamber ve sahâbe kabirlerinden, Kâsiyûn Dağı ve orada bulunan mağaralardan, Humus'tan ve en-Neyrab²⁶ adlı kasabadan bahsederken, Herevî'nin eserine müracaat etmiştir. Bazen onun eserine doğrudan atıflar yapmıştır.²⁷

İbnü'l-Havrânî'nin risalesinin kaynaklarından biri de, İbn Asâkir'in (ö.1176) *Târihu Medineti Dimeşk* adlı eserdir. Bu eserden iktibâs yaparken, bazen sahabeden gelen rivayetleri ve bazı biyografik kayıtları kullanmıştır.²⁸ Şâm bölgesindeki yerleşim yerlerine ve o beldelerin meşhur şahsiyetlerine ait bilgilerin günümüze ulaşmasını sağlayan İbn Asâkir, eserinde Şam şehrinin coğrafi ve topografik özelliklerine ve Şam ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi olan yaklaşık 9.000 kişinin hayatını muhtevî geniş bir biyografik koleksiyona yer vermiştir.²⁹ Bazı bölümlerini ise Şâm ve çevresindeki ibadet yerlerine, mezarlara ve türbelere ayırmıştır. Peygamberlerin ve birçok sahabenin medfun bulunduğu kutsal mekânlar ve yerler hakkında ciddi malumat vermektedir.³⁰

²⁶ Şemseddin İbn Tûlûn, Neyrab'ı Endülüslü İbn Cubeyr ve Kuzey Afrikalı İbn Battûta gibi seyyahların ziyaret ettikleri kadim bir kasaba, bostanlarıyla ve taze meyveleriyle meşhur bir yer olduğunu ve zemini renkli mermer taşlarıyla döşenmiş eşsiz bir camisi bulunduğunu zikreder. Bkz. İbn Tûlûn, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fi Târihi's-Sâlihiyye*, tahk. M. Ahmed Dehmân, Mektebu'd-Dirâsât el-İslâmiyye, Dimeşk, 1980, s.16.

²⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.118, 122, 147.

²⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.20, 58, 70, 119, 136, 141.

²⁹ İbnü'l-Havrânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz., Mustafa Sabri Küçükbaşçı ve Cengiz Tomar, “İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C.19, s.321-324.

³⁰ Eser hakkında bkz., Abdülkerim Özaydın, “Târihu Medineti Dimeşk”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, C. 40, s.90-92.

İbnü'l-Havrânî, Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri ile onun şerhettiği *el-Mühezzeb*, ihtisâr ettiği *Ravzatü'l-Şâlibîn*, Müzenî'nin *el-Muhtaşar*, Gazzâlî'nin *el-Vasîf* ve *el-Vecîz* gibi eserlerde geçen isim, nâdir kullanılan kelimeler, ıstılah ve fikhî lafızları açıklamak üzere başvurmuştur. İmâm Nevevî'nin şeyhlerinden gelen birtakım rivayetlere dayanarak kaleme aldığı *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Lugât* adlı eserden³¹ isimlerin sıhhati noktasında istifade ederken, peygamberler, sahâbîler, salih kimseler ve âlimler hakkında yer alan biyografik bilgileri de risalesine alır. Ayrıca o, Nevevî'nin *Bustânu'l-Ârifîn* adlı eserine de zaman zaman atıfta bulunur.

Yine müellifimiz, Hâfız Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdolvâhid b. Surûr el-Makdisî'nin, Haçlılar'ın Suriye ve Filistin topraklarını zaptedip Kudüs'ü ele geçirdikleri dönemde bu coğrafyanın müslümanlar açısından ehemmiyetini göstermek amacıyla kaleme aldığı *Fezâilü's-Şâm*³² adlı eserinden birtakım rivayetleri eserine almıştır.

İbnü'l-Havrânî, er-Raba'î'nin *Fezâilü's-Şâm* ve Dimeşk ile *Musannef* adlı eserinden,³³ el-Busravî'nin *Fezâilü's-Şâm* adlı eserinden³⁴ ise Dimeşk ve çevresindeki mekânların faziletleri üzerine istifade etmiştir. Ayrıca o, Zehebî'nin *el-İber fî Haberi Men Ğaber ve Siyeru Alâmu'n-Nubelâ* adlı eserlerindeki bazı biyografik kayıtlardan,³⁵ Suriye'nin ve Dimeşk'in yerel ve evrensel tarihi üzerine İbn Kadî Şuhbe'nin *Târîhi*'nden³⁶ yararlanmıştı. Müellifimiz, Memlûklar'ın son dönemi, Osmanlı Devleti'nin erken dönemi denilebilecek bir çağda yaşamış olan Muhammed İbn Tûlûn'un Suriye'deki evliyaullâh ve ziyaretgâhlar üzerine kaleme aldığı *Behcetü'l-Enâm Fî Fezâilü's-Şâm*'ı, *ez-Zeyl*'i, *Musannef*'i ve *Fethu'l-Celîl Fîmâ Verade Fî Makâmi'l-Halîl, Tuhfetu'l-Habîb bi-Ahbâri'l-Kesîb* adlı risalelerinden de iktibaslar yapar.³⁷

İbnü'l-Havrânî, Buhari'nin *Sahîh*'inden³⁸, Muslim'in *Sahîh*'inden³⁹, Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inden⁴⁰ ve *Kitâbu'z-Zuhd*'ünden⁴¹, Tirmizî'nin *Sünen*'inden⁴², el-Cevherî'nin *Sihâh*'ından⁴³, İbn Hibbân'dan⁴⁴, Hâkim'in *el-Mustedrek*'inden⁴⁵, Taberânî'den⁴⁶ Şam ve Şam ehlinin fazileti hakkında vârid olmuş birtakım rivayetler aktararak bu eserlerden de istifade etmiştir.

³¹ Nevevî ve eserleri hakkında bkz., M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. 33, s. 45-49.

³² Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 491-495.

³³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.18, s.83, s.105.

³⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.30, s.52, s.78, s.120.

³⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.26, s.27, s.30, s.38.

³⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.32.

³⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.33, s.48, s.54, s.55, s.70, s.78, s.83, s.84, s.88, s.96, s.118.

³⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.8, 10.

³⁹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.14.

⁴⁰ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.8, s.10, s.12, s.13.

⁴¹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.126.

⁴² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.8.

⁴³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.11.

⁴⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.4-5.

⁴⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.138.

⁴⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.10.

İbnü'l-Havrânî'nin zaman zaman Dimeşk şehri ve çevresinin kıymeti ve fazileti hakkında çeşitli kaynaklardan alıntılar yaparak istifa etmiştir. Bunlar arasında İbnu'l-Mibred'in *Mehdu'l-Maârib fî Fadli'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*,⁴⁷ Sirâcuddîn İbnu'l-Verdî'nin *Harîdetu'l-Acâib* ve Ferîdetu'l-Garâib,⁴⁸ İbn Hallikân'ın *Vefayâtu'l-A'yân*,⁴⁹ Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*,⁵⁰ Hâfiz Muhammed b. el-Hasan'ın *Mecmau'l-Ahbâb*,⁵¹ Kemâl ed-Demîrî'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye ve Hayâti'l-Hayevân*,⁵² İbn Hâcib'in *el-Mu'cem*,⁵³ İbn Kesîr'in *Tabakâtu Fuḳahâi's-Şâfiyye*,⁵⁴ Şeyhulislâm İbn Receb'in *et-Tabakât*,⁵⁵ İbnu'l-Kayyim el-Cevzîyye'nin *Musîru'l-Ġarâmi's-Sâkin ilâ Eşrafi'l-Emâkin*,⁵⁶ Muhammed İbnu's-Sirâc ed-Dimeşki'nin *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miiftâhu'l-Erbâh*,⁵⁷ *Mehâsinu's-Şâm ve Fezâilu'l-Behiyye li-Dimeşk el-Mahmiyye*⁵⁸ adlı eserleri bulunmaktadır.

2.1.4. Eserin Nüshaları

İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât* adlı eserinin bilinen dört tane nüshası vardır. Bu nüshalardan üç tanesi mahtuta (el yazması) olarak, bir tanesi de mahtutasına hâl-i hâzırda ulaşılammış bir matbu nüshadır.⁵⁹

Birinci nüsha Dimeşk'de Zâhiriye Kütüphanesi el yazmaları koleksiyonunda 4624 numaralı 22 varaktan ibaret olan nüshadır. 16.5 x 11 cm² ebatında olan bu nüshanın 23 satırdan müteşekkil yazılı alanı 13.5 x 5.5 cm²'dir. Bu mahtuta H.11. Yüzyılda yazılmış olup, yazı kalitesi açısından çok iyi seviyededir. Estetik bir talik hatla yazılmıştır. Gözden geçirilmiş ve tashih edilmiştir.⁶⁰

İkinci nüsha yine Dimeşk'de Zâhiriye Kütüphanesi el yazmaları koleksiyonunda 432 numaralı 38 varaktan ibaret olan nüshadır. 21 x 15 cm² ebatında olan bu nüshanın 17 satırdan müteşekkil yazılı alanı 16 x 10cm²'dir. Bu mahtuta okunabilir orta kondüsyonda bir nesih hatla yazılmıştır. Teşkilî olmayan harekesiz ve tashih edilmemiş bir nüshadır. Bessâm el-Câbî'ye göre bu mahtutada, birinci yazmada olmayan bazı ilaveler vardır. Risalenin içerisindeki bazı başlıklar ise takdim ve tehire uğramış olup el-Câbî tarafından dikkate alınmamıştır. Zira el-Câbî'ye göre birinci nüsha, İbnü'l-Havrânî'nin açtığı bütün başlıkları içeren tam nüshadır. Sonuç olarak matbu nüsha ile birlikte itibar ettiği nüsha birinci yazma nüshadır.⁶¹

⁴⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.25-26.

⁴⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.19, 97.

⁴⁹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.27.

⁵⁰ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.47, 97.

⁵¹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.29, 131.

⁵² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.20, 29.

⁵³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.37-38.

⁵⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.61.

⁵⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.71.

⁵⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.75.

⁵⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.107.

⁵⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.22, 106.

⁵⁹ Osman b. Ahmed es-Suveydî ed-Dimeşki el-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât İlâ Emâkini'z-Ziyârât*, nşr: Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Mektebetü'l-Gazâlî, Dimeşk, H.1401/M.1981, Giriş Bölümü.

⁶⁰ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, Giriş Bölümü.

⁶¹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, Giriş Bölümü.

Üçüncü nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi kısmında 269 numaradaki 30 varaktan ve 16 satır yazı alanından müteşekkil yazma nüshadır. Kenarlıklarında yer yer hâmiş kabilinden bazı notlarla doldurulmuştur. Muteber nüshalar arasında mütalaa edilebilecek durumdaki bu nüsha, eserin tercümesi esnasında Abdulvehhâb Bessâm el-Câbî'nin tahkikli neşrinin yanında istifade edilen yegâne yazma nüsha olmuştur.⁶²

Dördüncü nüsha ise H. 1327 (M. 1909-1910) senesinde Dimeşk'de el-Matbaatü'l-İlmiye'de tab edilmiş nüshadır. Said Ömer Hâşim el-Ketbî'nin denetiminde basılmıştır. El-Câbî'ye göre muteber iki nüshadan birisidir.⁶³ Bu matbu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Mehmet Efendi kısmında 29 numarada, Hacı Mahmud Efendi kısmında ise 49261 yeni kayıt numarası ile yer almaktadır. Bu iki matbu nüshanın da el-Câbî'nin tahkikli neşrinden farklı ve muhtemelen baskıdan kaynaklı olarak bazı farklı ibareleri ve eksikleri olup kısmen istifade edilebilir durumdadır.

2.1.5. Eserin Çevirileri

İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbu'l-İşârât*'ı Arap asıllı Amerikalı tarihçi Josef W. Meri tarafından "A Late Medieval Syrian Pilgrimage Guide: Ibn al-Hawrani's al-Isharat ila Amakin al-Ziyara" başlıklı bir makalesinde ele almış ve onun eki olarak İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁶⁴ Meri'nin bu makalesi 2001 senesinde Leiden'de Brill Yayınevi tarafından *Medieval Encounters* adlı dergide yayınlanmıştır. Meri, makalenin girişinde ziyaret literatürünün ortaya çıktığı ortamın siyasal ve sosyo-kültürel tarihini verdikten sonra ziyaret literatürünün ortaya çıkışının dini ve psikolojik arka planına da kısaca değinir. Sonrasında müslüman toplumlarda ziyaret literatürünün öneminden bahseder. Eserin müellifi, içeriği ve kaynakları hakkında bilgi verir. Ziyaret literatürünün geç döneminde yazılmış önemli eserler ve eserin nüshaları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra asıl metnin açıklamalı tercümesini yapar. O, eserin İngilizce çevirisini yaparken, Suriyeli araştırmacı Bessam Câbî'nin Mektebetü'l-Gazâlî tarafından 1981 yılında Dimeşk'te basılan nüshasını esas almış ve Dimeşk'deki diğer iki elyazması nüsha ile de karşılaştırarak teyid etmiştir.⁶⁵

3.Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât Adlı Eserin Değerlendirmesi

İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbü'l-İşârât*'ı, bir nevi ziyaret rehberi niteliğinde bir eserdir. Esas olarak Şam ve çevresindeki kasaba ve köylerde ve kısmen de Humus çevresindeki yerlerde bulunan mezarlar ve türbeler, camiler ve minareler, kutsal mağaralar gibi yüzden fazla ziyaret mekânını içerir. O, eserini kısa bir girişten sonra altı bölüme (bab) ayırmıştır. Daha sonra ilave ziyaret mekânlarını tanıtan bir ek bölüm ile en sona ziyaret adabı hakkında bir hâtîme bölümü eklemiştir.

Eserin ilk bölümü Şam'a ve onun ulu camisi işlevi gören Emeviyye Camii'ne övgülerle başlar. Yahya b. Zekeriyya'nın başı ile ilgili dinî geleneklere, dünyanın sonunda Hz. İsa'nın ineceği minare

⁶² Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, No:269.

⁶³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, Giriş Bölümü.

⁶⁴ Eserin İngilizce çevirisi için bkz., Josef W. Meri, "A Late Medieval Syrian Pilgrimage Guide: Ibn al-Hawrani's Al-Ishârât ilâ Amâkin al-Ziyârât (Guide To Pilgrimage Places)", *Medieval Encounters*, Vol.7, No.1, (2001), s.19-78.

⁶⁵ Meri, "A Late Medieval Syrian Pilgrimage Guide", s.16.

hakkında, Hz. Hud aleyhisselam, Seyyide Rukiyye ve Nureddin Zengi'ye ait önemli türbelerden bahseder. Eser, Şam ve çevresindeki ziyaret mekânlarının tanıtımıyla devam eder. Her bir başlıkta yazar önce türbede yatan kişinin veya velinin hayat hikâyesini verir; ardından o mekânın önemini ve onunla ilgili rivayetleri ve gelenekleri belirtir. Rehber kitabın geri kalanı, şehrin batı kısmından başlayarak güney, doğu ve kuzey kısımlarına doğru ilerleyerek şehrin konumuna göre sıralanmıştır. Altıncı bölüm ise, Şam'ın çevresindeki kasaba ve köylerde bulunan ziyaret yerlerini ihtiva eder. Bunu Şam'ın kuzeyinde bulunan kasaba ve köyler gibi diğer yerleşim yerlerindeki ziyaret mekânları izlemektedir. İbnü'l-Havrânî, eserine dâhil ettiği ziyaret mekânları daha önceki el-Rabaî, İbn Asâkir ve İbn Tûlûn'un eserlerinde zikredilenlerle sınırlandırmıştır. Dolayısıyla o, hakkında kitaplarda bilgi bulunmayan ziyaret yerlerini eserine dâhil etmemiştir. O, bu konuda eserinin son bölümünde şunu söyler:

“Ziyaret yerleri çoktur ve sayısızdır. Yine de biz bu çalışmanın kapsamını ulemadan ciddi araştırmacıların bahsettiği meşhur ziyaret yerleriyle sınırladık. Birçok mevcut ve meşhur ziyaret yerlerini hariç tuttuk. Çünkü ne onlardan bahseden ulemadan birini ne de onlar hakkında bilgi verebilecek herhangi bir kimseyi bulabildik”.⁶⁶

3.1.Eserin Giriş Kısmı

İbnu'l-Havrânî, klasik dönem eser yazıcılığı geleneğine muvafık olarak kitabına hamdele ve salvele ile başlar. Bu kısa girişte eseri telif etmesinin sebeplerini anlatırken kendisini bu sürece sevk eden nedenlerin arasında Hz. Peygamber'in bazı hadisleri olduğunu da belirtir. Zira bu hadisler bu türden bir çalışmanın vücuda gelmesi sürecinde kendisini ziyadesiyle motive etmiştir. Kitabını altı bölüme ayırdığını söyler ve akabinde Allah'a münacât eder ve tazarruda bulunur.⁶⁷

3.2.Dımeşk ve Emeviyye Camii'nin Fazileti

İbnu'l-Havrânî, eserinin birinci bölümünü Dımeşk şehrinin fazileti, Emeviyye Camii ve onun içerisinde ve çevresindeki mekânlara hasreder. Hadislerin yanı sıra fezâil literatüründe varid olmuş bazı rivayetleri de kullanır ve rivayetlerin isnad zincirindeki ravilerini atlayarak haberleri doğrudan Hz. Peygamber'e dayandırır. Dımeşk şehri ve geniş anlamda Şam bölgesini tanıtırken İbnü'l-Havrânî, Hz. Peygamber'in Şam'ın birgün mutlaka fethedileceğine dair hadislerini nakleder ve Şam'ın birçok peygamberin, veli kimselerin, ulemanın ve sufilerin yaşadığı bir yer olduğunu vurgular. Daha sonra da Emeviyye Camii'nin faziletlerini kaydeder.⁶⁸

Şam Emeviyye Câmii, milattan önce birinci yüzyıla ait bir Roma mabediyle bu mabedin harabeleri yanında bulunan Theodosios dönemine (379-395) ait aziz Yohannes (Hz. Yahyâ) kilisesinin yerine inşa edilmiştir. Caminin bânisi, 705-715 yılları arasında halifelik yapmış olan Emevî halîfesi Velîd b. Abdülmelik'tir.⁶⁹ Müellifimiz, bu camiye tanıtırken, insanların camide tanıklık ettiği bazı

⁶⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.154.

⁶⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.3.

⁶⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.7-14.

⁶⁹ Hayatı hakkında bkz., Mevlüt Koyuncu, “Velîd I”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C.43, s. 30-31.

olağanüstü olaylara değinir ve Hızır aleyhisselamın camide sürekli namaz kıldığından bahseder. O, Emevî halifelerinden Velid b. Abdulmelik'in de buna şahit olduğunu kaydeder. Birgün bu halife geceleyin camide teheccüd namazı kılmak ister ve korumalarına camiye hiç kimsenin alınmamasını tembihler. Bâbü's-Sâat kapısının açık kalmasını söyler ve namaz kıldığı maksurenin bitişiğindeki Bâbü'l-Hadra ile Bâbü's-Sâat kapılarının tam ortasında bir adamın dikildiğini görür. Kapıcılarına içeriye kimseyi almamalarını emretmedim mi diye sorar ve kapıcılarından birisi de, onun Hızır aleyhisselam olduğunu ve orada namaz kıldığını söyler.⁷⁰ Hızır aleyhisselamın Emeviyye Câmii'nde mütemadiyen namaz kıldığı inancı, başka kaynaklarda da geçer. Rabaî, Şâm beldelerinin faziletleri üzerine kaleme aldığı eserinde "Dımeşk Câmii'nde Namaz Kılan Hızır Aleyhisselam Hakkında Bir Bâb" başlığı altında hadiseyi nakleden ravileri isnad zincirinde göstererek bunu benzeri şekilde anlatır.⁷¹

Ardından müellifimiz, caminin içindeki Yahyâ aleyhisselamın türbesinden bahseder ve bu türbenin sahâbe mihrabı ile Kubbetu'n-Nesr'in arasına denk gelen bir yerde olduğunu söyler.⁷² İbnü'l-Havrânî, Emeviyye Camii'nin inşası esnasında işçilerin bir gece Yahyâ aleyhisselamın mübarek başına tesadüf ettiklerini ve bunu Emevî Halifesi Velid b. Abdulmelik'e haber verdiklerini anlatır. Bunun üzerine Halife Velid geceleyin mum ile camiye gelerek onun başını çıkarttırmış ve palmiye yapraklarından bir sepet şeklinde bir başlığı olan bir sütuna yerleştirilmesini emretmiştir.⁷³ Emeviyye Camii'nin içindeki en önemli ziyaretgâhlardan biri olan bu türbe, Zekeriyya aleyhisselam'ın oğlu Hz. Yahya'nın makamıdır. İbnü'l-Havrânî, ulemanın Yahya peygamberin düşmanları tarafından şehit edilerek öldürüldüğüne ve başının bir sepete konulup düşmanlarına teslim edildiği hususunda hemfikir olduklarını Nevevî'nin *Tezhib*'ine atıfta bulunarak kaydeder.⁷⁴

Müellifimiz, Hüd aleyhisselamı Dımeşk şehrinin dört duvarının bânîsi olduğunu ve onun türbesinin de yine burada Emeviyye Camii'nin hemen güneyinde bulunduğunu ifade eder.⁷⁵ Bunu yaparken aslında Dımeşk'in peygamber eliyle yapılmış bir şehir (medîne) olduğunu ve bunun da şehre manevî bir katkı sağladığını kaydeder. Böylelikle Yahudiler, Hristiyanlar ve bilhassa Müslümanlar için şehrin faziletinin ve öneminin bulunduğunu vurgular. Ancak, Hz. Hud'un Filistin, Yemen gibi

⁷⁰ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.15.

⁷¹ Bkz. er-Rabaî, *Fezâilu's-Şâm ve Dımeşk*, nşr: Salâhuddîn el-Müneccid, Turukî Matbaası, Dımeşk, 1950, s.30.

⁷² Bkz., Tâlib Yâzıcı, "Emeviyye Câmii", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c.11, s.108-109.

⁷³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s. 16-17. Herevî, Yahya aleyhisselamın başından bir parçanın bulunduğu sandığın Halep Kalesi'nde İbrahim aleyhisselamın makamında, başının ise Dımeşk'deki Emeviyye Câmii'nde olduğunu söyler. Bkz. Herevî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.16, 23. Kâdî Mahmûd el-Adevî de (H.1032/M.1622-23) ziyaretnamesinde bu hikâyeye aynı muhteva ile yer vermiştir. Bkz. Adevî, *Kitâbu'z-Ziyârât bi-Dımeşk*, nşr: Salâhuddîn el-Munecid, Matbûâtî'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabiyyi bi-Dımeşk, Dımeşk, 1956, s.4.

⁷⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.17. Meri ise Hz. Yahyâ'nın başına gelen bu hadiseyi İmâduddîn el-Hanefî'nin *Tezkîrâtu'l-İmâd fi-Fezâili's-Şâm* adlı eserinden naklen detay vererek anlatır. Bkz. Josef W. Meri, *The Cult of Saints Among Muslims and Jews in Medieval Syria*, Oxford University Press, Oxford/New York, 2002, s.38.

⁷⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.18-19. Herevî, Hz. Hüd'un kabrinin Dımeşk'deki Emeviyye Câmii'nin kible duvarında olduğunu söylemekle beraber asıl kabrinin Yemen'de Aden'in doğusundaki Hadramevt'de olduğunu kaydeder. Bkz., Herevî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.23.

farklı yerlerde vefat ettiğine dair çeşitli rivayetler ve sonradan anısına yapılmış makam mezarlar vardır. Bir rivayete göre, Hz. Hûd, kavmi helak olduktan sonra kendisine iman edenlerle birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmış ve oraya yerleşmiş, yine orada vefat etmiştir. Naşı, Kâbe ile Zemzem kuyusu arasındaki Hicr adı verilen mevkiye defnedilmiştir. Şam'daki Emeviye Camii'ne defnedilmesiyle ilgili rivayetin ise, Şam'ı diğer bölgelerden daha üstün ve kutsal gösterme arzusunun bir ürünü olarak değerlendirilmiştir.⁷⁶

Ardından müellifimiz, Emeviye Câmii'nin bir kapısında bulunan kutsal kayadan⁷⁷ ve Hz. İsa'nın ineceği rivayet edilen Doğu Minaresi'nde⁷⁸ bulunan bir taştan bahsederek bunun Hz. Musa'nın asası ile vurarak su fışkırttığı kayadan bir parça olduğunu aktarır.⁷⁹ Böylece caminin kutsiyeti ve faziletine işaret eder. İbnü'l-Havrânî, Emeviye Câmii'ni anlatmaya avludaki Zeynelâbidîn Mescidi⁸⁰ adıyla zikrettiği çift kubbeli yapıyla devam eder. Hz. Ali'nin torunu Zeynelâbidîn'in içerisinde gece gündüz her gün bin rekât namaz kıldığı bu mescit Emeviye Câmii'nin kuzey doğusundadır. Batısındaki minarede ise Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin ikamet ettiğini ve ibadetlerini burada yaptığını, caminin kuzey batısında ise dersler verdiğini ve dolayısıyla bu mahallin Gazâliye olarak bilindiğini, Hızır aleyhisselâmın Dımeşk Câmii'nin güney doğu tarafında bulunan doğu minaresinin yakınındaki makamını, kendisinin gece gündüz burada ibadet ettiği tevâtürünü aktarır.⁸¹

Dımeşk Emeviye Câmii'ndeki değerler arasında caminin doğusunda bulunan sahâbe mescitleri adıyla anılan yerlerden de bahseder. Caminin içerisindeki Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib'in mescitleri bunlardandır. Hızır Zâviyesi ve Sahâbe Zaviyesi'nden bahsederken de, Hızır aleyhisselâmın kimliği, şahsiyeti ve hayatı hususunda âlimlerin görüşlerine yer verir.⁸² Sonrasında Hızır aleyhisselâmın Bâb-ı Keysân Mezarlığı'ndaki makamından, Hz. Hüseyin Mescidi'nden, Seyyide Rukayya'dan ve Şehit Sultân Nûreddîn Mahmûd ez-Zengî'nin kabirlerinden bahsederek buralarda yapılacak duaların makbul olacağını söyler. Ardından, Dımeşk'teki kale kapısının yakınlarında bulunan Dâru'l-Hadîs'in güney duvarındaki mihrabın yukarısındaki duvarda gömülü Hz. Peygamberin nâl-i şerifini (ayak izi), kale içindeki Ebû'd-Derdâ mescidini, Bâbü'l-Ferâdîs'in içerisindeki

⁷⁶ Bkz., Ömer Faruk Harman, "Hûd", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, c.18, s.279-281.

⁷⁷ İbn Asâkir ve İbn Tûlûn bu kutsal kayadan ve üzerindeki Yunanca yazılmış kitâbeden bahsederler. Daha fazla bilgi için Bkz., İbn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dımeşk*, nşr: Muhibbû'd-Dîn Ebî Said Ömer b. Ğarame el-Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, s.17-18; İbn Tûlûn, *Kurratu'l-Uyûn fî Ahbâr-i Bâb-i Cîrân*, nşr: Salâhuddîn el-Muneccid, Matbûâtü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabiyyi, Dımeşk, 1964, s.8.

⁷⁸ Hz. İsa'nın ahir zaman öncesinde semadan yeryüzüne zaferle geldiğinde Beyaz Minare de denilen bu minareye ineceğine inanılır. Bkz. İbn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr*, trans: Ronald Broadhurst, Bloomsbury Publishing, New York, 1988, s. 316.

⁷⁹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.19-20. Herevî bu hususta şunları söyler: "Doğu minaresi hakkında da denilir ki, bu minare İsa b. Meryem aleyhisselâmın ineceği beyaz minaredir. İçerisindeki beyaz taş için denilir ki, bu taş Musa aleyhisselâmın vurduğu kayadan bir parçadır. Ve hemen ardından bu kayadan on iki pınar fışkırmıştır". Bkz. Herevî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.23.

⁸⁰ Onun kastettiği mescit, aslında Kubbetu Zeynelâbidîn adıyla bilinen çift kubbeli küçük bir binadır. Bu yapı, camiye ait vakıf gelirlerinin muhafaza edildiği avludaki Kubbetu'l-Hazne (Beytu'l-Mâl) benzeri bir yerdir. Bkz. Yâzîcî, "Emeviye Câmii", C.11, s.108-109.

⁸¹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.20-21.

⁸² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.23-24.

Mücâhidü'd-Dîn Medresesi'nde Havrân'dan getirilmiş siyah bir kayanın üzerinde bulunan Hz. Peygamberin ayak izini konu edinir. İslam hukukunda fetvâlarda bir otorite ve ahkâm yönünden de ileri gelenlerinden ve cenazesi Dımeşk Kalesi yakınında kendi adıyla maruf medresesinde⁸³ medfun olan kadılar kadısı Şafii fakihî İbn Ebî Asrûn'dan⁸⁴ bahseder.⁸⁵ İbnü'l-Havrânî tüm bu yerlerle ilgili muhtevayı anlatırken kutsal mekânların birbirleriyle mekânsal yakınlıklarını dikkate alarak sırasıyla kaydetmiştir. Dımeşk'in surlarla ihata edilmiş merkezindeki ziyaretgâhlar ve şahsiyetler hakkında yer yer farklı kaynaklardan detaylı bilgiler aktarmış ve asıl muhtevayı kısa ve özlü bir içerikle vermiştir.

3.3.Dımeşk'in Dışındaki Yakın Ziyaret Mekânları

İbnü'l-Havrânî, Dımeşk şehri içinde bulunan ziyaretgâhları anlattıktan sonra eserinin ikinci bölümünde şehrin dışındaki ziyaret yerlerine ve mekânlarını ele alır. Bu yerler hakkındaki bilgileri, ikinci el kaynaklardan iktibaslarla bulunarak verir. Şehrin Câbiye Kapısı'nın dışındaki bir mahallede soyu Âtike binti Yezîd b. Muâviye b. Ebî Sufyân'a kadar uzanan, Ümmü'l-Benîn olarak bilinen, Abdümelik b. Mervân'ın eşi ve Abdümelik b. Mervân'ın oğlu Yezid'in annesi olan Seyyide Âtike'nin kabrinden ve ona ait olan bir kasırdan bahseder. Onun hakkındaki bilgileri, *Behcetü'l-Enâm*'dan aktarır. Ardından Câbiye Kapısı'nın dışında Şam'ın fethi sırasında mücâhitlerin başında komutan olan Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın yaptırdığı bu camiden bahseder. Bu yapı hakkındaki bilgileri *Fezâilu'l-Behiyye*'den aktarır.⁸⁶

Daha sonra İbnü'l-Havrânî Dımeşk'in batı yakasında bulunan sufi mezarlığından bahseder ve bu mezarlıkta birçok ulema ve evliyanın mezarları bulunduğunu söyler. Bu sufi mezarlıkta imâm, mücid, müderris, vâiz Mes'ûd b. Muhammed b. Mes'ûd Kutbuddîn Ebû'l-Meâlî en-Nişâbüri eş-Şâfiî, Şâfiî şeyhi el-Fahr b. Asâkir, İmâm Nevevî'nin şeyhleri arasındaki Dımeşk müftüsü Abdurrahmân b. Nûh, İbn Salâh olarak da bilinen Şâfiî fakihî imâm ve allâme Osman b. Abdurrahmân b. Osman b. Musa Müftî'l-İslâm Takiyyüddîn Ebû Amr el-İmâm el-Bâri' el-Kurdî eş-Şehrezûrî, İbn Kesîr nâmıyla maruf Şeyh İmâduddîn İbn Kesîr el-Basrî el-Kuraşî sonra ed-Dımeşkî, Hanefî ulemasından İbrâhîm b. Suleymân el-Hamevî el-Kûnevî, Kudûrî şârihi İbnü'l-Muhaddis olarak da bilinen İbrâhîm b. Abdurrezzâk el-Hanefî, Ahmed b. Bedruddîn el-Hanefî, Abdülkerîm b. Abdussamed et-Tebrîzî, imam ve vâiz Muhammed b. el-Hurr el-Hanefî gibi birçok önemli âlim yatmaktadır. Bunların her biri hakkında bazı önemli özelliklerini belirterek kısa bilgiler verir.⁸⁷

⁸³ İbn Ebî Asrûn tarafından yapıldığından dolayı ismine nisbetle Medresetü'l-Asrûniyye adıyla anılmıştır. Kendisi bu medreseye pek çok zengin vakıf geliri vakfetmiştir. Bu medrese Dımeşk ve çevresinde Şafii mezhebini yayan bir medrese olarak şöhret bulmuştur. Bkz. Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dımeşkî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, nşr: Cafer el-Hasanî, Mektebetu's-Sekâfetu'd-Diniyye, Kahire, 1988, c.1, s.362.

⁸⁴ Nûreddîn Mahmûd Zengî ve Selâhaddîn Eyyûbî dönemlerinin büyük fakihlerindedir. Bkz. Sâmî es-Sakkâr, "İbn Ebî Asrûn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c.19, s.423-424.

⁸⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.23-32.

⁸⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.33-34.

⁸⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.34-42.

3.4.Dımeşk'in Kible Tarafındaki Ziyaretgâhlar

İbnü'l-Havrânî, eserinin üçüncü bölümünü Dımeşk'in kible tarafında bulunan Bâbussağır Mezarlığı'na tahsis etmiştir. Bu mezarlıkta sahâbeden, tâbiinden, âlimler ve evliyâdan pek çok kimsenin yatmakta olduğunu kaydeder. Müellifimiz, burada mezarları yıkılmış ya da kabirleri zamanla kaybolmuş kimselerin dışında mezarları hâlâ âşikâr olan meşhur kimseleri zikretmiştir. Diğer bölümlere nazaran bu mezarlığa daha fazla sayfa ayırmıştır. Bu kimseler arasında ilk olarak Sakîf kabilesinden ve ehli-suffeden olan sahabe Evs b. Evs'in kabriyle başlamıştır. Onun Dımeşk şehir duvarının güneyindeki sokağa defnedildiğini ve kabrinin ise Sabuniye Medresesi'nin karşısında bulunduğunu söyler. Ardından Hz. Ebûbekir'in mevlâsı ve İslâm'ın ilk müezzini olan Bilâl-i Habeşî'nin Bâbussağır Mezarlığı'nda medfûn olduğunu, yine burada Ensâr'dan Ebû Derdâ ve genç eşi Ümmü Derdâ'nın kabirlerinin bulunduğunu kaydeder. Emevi hanedanının ilk kurucusu ve halifesi Muâviye b. Ebî Sufyân da burada medfundur. Ashâb-ı suffeden bir sahâbî olan ve Hz. Peygamber'e üç yıl boyunca hizmet eden Vâsile b. el-Aska, ashâb-ı kirâmdan kadılık vazifesi de yapmış olan Fedâle b. Ubeyd, Evs kabilesinden ve Ensâr'dan Sehl b. er-Rebî, Sabra b. Fâtik el-Esedî, Ebû Rayhâne el-Ezdî el-Ensârî künyesiyle maruf Şem'ûn b. Hanâfe, Mekhûl ve Şeyh Hammâd gibi önemli sahabelerin de Bâbussağır'da medfûn olduklarını kaydeder ve onların hayat hikâyeleri hakkında kısa bilgiler verir.⁸⁸

İbnü'l-Havrânî, Muaviye'nin ölüm döşeginde iken kendisinin Hz. Peygamber'in yanına defnedilmek istediğini, ancak vefat ettikten sonra Bâbussağır Mezarlığı'na defnedildiğini ve onun döneminde de hala ziyaret edildiğini kaydeder. Ancak o, İbni Tulun'un *Behcetü'l-enam* adlı eserde Muaviye'nin hükümet binası Daru'l-Hadra'nın avlusunda medfun olduğunu yazıldığını, fakat halkın o mezarı Hz. Hud'a atfettiklerini söyler. Ulemanın Hz. Hud'un Dımeşk'e hiç gelmediği hakkında mutabık olduğunu belirtir. Bir rivayete göre ise, Bâbüssağır'in dışında defnedilen Muaviye'nin yaklaşık kırk gün halifelik yapmış olan ve Yezid'in oğlu II. Muaviye (ö.684) ünvanıyla tanınan Ebû Leylâ Muâviye b. Yezid b. Muâviye'dir.⁸⁹ Ancak, II. Muaviye'nin de Babussağır Mezarlığı'na babası Yezid'in mezarının yanına defnedildiği bilinmektedir.⁹⁰

Müellifimiz, Bâbüssağır'da meşâyihden Mansûr b. Ammâr b. Kesîr es-Sülemî el-Horâsânî, Bilâl b. Hamâme ve Hz. Peygamber'in ezvâc-ı tâhirâtından üç tanesinin yine burada medfûn olduğunu ve Hz. Fâtıma'nın cariyesi Fidda, Ümmü Derdâ ve Fedâle b. Ubeyd'in isimlerini sayarak bunların buradaki bir türbe içinde medfûn olduklarını kaydeder.⁹¹

Daha sonra İbnü'l-Havrânî, sufilerden ve meşâyihden Şâm'daki Şâfiîlerin şeyhi Nasr b. İbrâhîm b. Nasr Ebû'l-Feth el-Makdisî en-Nâblusî, meşhur Hanbeli fakihî Umar b. el-Husayn el-Hirakî, Arap dilinde fakîh, âlim ve imâm olarak nam salmış İbu'l-Havrânî olarak da bilinen Beyâniye Tâifesi'nin şeyhi Ebû'l-Beyân Nanâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kuraşî ed-Dımeşkî, rivayete göre Hz.

⁸⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.43-54.

⁸⁹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.48-49.

⁹⁰ Bkz., Mehmet Ali Kapar, "Muaviye b. Yezid", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2020, C.30,s.334.

⁹¹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s. 54-55.

Peygamber'in bir gece kabrinin başında namaz kıldığı Ali el-Muk'ad, Bâbussağîr'in doğu tarafında Muâviye'nin kabrinin yanında Târih-i Dimeşk adlı muazzam eserin müellifi, Şâfîlîğin övücü ve hadis ehlinin imamı el-Fahr b. Asâkir Ali b. el-Hasen b. Hibatullah b. Abdullah b. el-Huseyn el-Hâfîzu'l-Kebîr Ebû'l-Kâsım b. Asâkir, İbnu'l-Firkâh olarak da bilinen müftü ve bilgin Şeyh Abdurrahmân b. İbrâhîm b. Sibâ Tâcuddîn el-Fezârî el-Mısrî, arasında şeyh, allâme, dil ve nahiv âlimi, sûfî, şârih, meşhur Şâfî muhakkik Bedruddîn b. Cemâluddîn b. Mâlik, âlim, allâme, zâhid, verâ sahibi bir zât olan Dârâyâ Vâizi Sadruddîn Süleyman b. Hilâl, meşhur hadis âlimi Hâfız Şemsuddîn ez-Zehbî, İbn Hatîb el-Hadîse diye de bilinen Hasan b. Ali b. Surûr ed-Dimeşkî, Muhammed b. Ramazan el-Hanefî, Muhammed b. Muhammed b. Sultân el-Hanefî, Hanefî Mezhebi'nin önde gelen imamları arasında olan Ali b. Ebî Cafer el-Belhî, İbn Hişâm olarak bilinen meşhur Mısırlı nahiv âlimi Ahmed b. Abdurrahmân b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, ünlü Hanbeli muhaddislerden Şeyhulislâm Zeynuddîn b. Receb, Hanbeli İmâmı İbn Kayyım el-Cevzî, Dimeşk'deki muhaddislerin şeyhi İbrâhîm en-Nâcî, Dimeşk'deki Mâlikîlerin şeyhi Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Meylî el-Mâlikî el-Mağribî, Emeviyye Câmii'ni, Mescid-i Nebevi, Beytu'l-Makdis'deki Kubbetu's-Sahra'yı inşâ ettiren 15. İslam halifesi Velîd b. Abdulmelik'i de Bâbussağîr Mezarlığı'nda yatan önemli şahsiyetler arasında zikretmiştir.⁹²

İbnü'l-Havrânî, aynı bölümün Bâbussağîr semti ve çevresindeki ziyaretgâhlar başlığı altında ise, Ehl-i Beyt'ten ve Ehl-i Beyt'in torunlarından bazı önemli figürlerin kabirlerini anlatır. Bunlar arasında Hz. Fâtıma'nın cariyesi Fidda ve Sehl b. el-Hanzaliye, Hamza b. Cafer es-Sâdık'ın kızı Ümmü'l-Hasen, Ali b. Abdullah b. Abbâs, Süleyman b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs, eşi ve aynı zamanda Cafer b. el-Hasen b. el-Huseyn b. Fâtımatu'z-Zehrâ'nın kızı Ümmü'l-Hasen, Zeynelâbidîn'in kızı Hatice, Sukeyne binti el-Huseyn, Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib'in kabirleri vardır. Müellif ayrıca Bâbussağîr'deki Nâranc Mescidi'nde Ali b. Ebî Tâlib ile hikâyesi olan yarılmış bir kayanın bulunduğunu söyler; fakat bu kaya ve hikâyesinin detayına girmez.⁹³

3.5.Bâbussağîr Mezarlığı'ndaki Mescitler

İbnü'l-Havrânî, el-Busravî'nin *Fezâilu's-Şâm* adlı eserinde, İbn Tûlûn el-Hanefî'nin de *Behcetü'l-Enâm fi Fazli's-Şâm*'ında Dimeşk'in kible tarafındaki Kubaybât'ın doğusundaki Ayile ve Uveyle mescitlerini zikreder. Hz. Peygamber'in "Ben İsrâ Gecesi Âyile ve Uveyle arasını katettim" diye buyurduğu hadisine atıfta bulunur. Ardından, Takiyyuddîn el-Hısnî mescidini, Ahmed b. Ebi'l-Havârî'nin zevcesi olan abide, zahide ve verâ sahibi Râbia el-Adeviye eş-Şâmîye'nin türbesini, Musa b. İmrân'ın türbesini zikreder. Ashabtan Mekhûl'un rivayetine göre Dimeşk'de beş yüzü aşkın peygamberin kabrinin bulunduğunu, Abdullah b. Selâm'dan naklen Dimeşk'de bin yedi yüz

⁹² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.56-76.

⁹³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.76-77.

peygamber kabrinin olduğunu ve Musa aleyhisselamın kabrinin de yine Dımeşk'de olduğunu er-Raba'î'nin meşhur *Musannef* adlı eserinden naklen belirtir.⁹⁴

Müellifimiz, İbn Tûlûn'un *Musannef*'inde geçen ve hakkında "Orada bereket ve açık sırlar gördüm" diye bahsettiği sâlih ve örnek bir şahsiyet olan Şeyh Muhammed b. Kaysar'ın mezarının da Bâbussağîr'de olduğunu söyler. Ayrıca müellif Musa aleyhisselamın mezarının Dımeşk'deki bir karyenin yakınlarındaki el-Kesîb el-Ahmer'deki (Kırmızı Kum Tepesi) Ayak İzi Camii (Mescid-i Kadem) olarak adlandırılan yerde olduğunu halk arasında yaygın olarak bilindiğini nakleder.⁹⁵

3.6.Dımeşk'in Doğusu ve Çevresindeki Ziyaretgâhlar

İbnü'l-Havrânî, eserinin dördüncü bölümünü Dımeşk'in doğu taraflarındaki ziyaret mekânlarına tahsis etmiştir. Birkaç sayfadan müteşekkil bu bölümde ise yine çeşitli sahabe mezarlarını zikretmeye devam eder. Bunlar arasında kadın sahâbeden Havle Binti el-Ezver, Tûmâ Kapısı'nın yakınında vahiy kâtibi Şurahbîl b. Hasene, Dımeşk'in fethinde şehit olup Dımeşk Kapısı'nın dışında yolun kenarına defnedilen Dırâr b. el-Ezver el-Esedî, Cebel b. Muâz, Ebân b. Ebân, Ubeyy b. Ka'b, kendisinden "Kennâz" diye de bahsedilen Ebû Mersed el-Ganevî, doğu yakasında medfun Abdullâh b. Mes'ûd'un mezarlarını kaydeder. Ayrıca müellifin kendisini Şâm ve çevresinin en büyük şeyhlerinden birisi olarak gördüğü Bâb Tûmâ'da istirahat eden Şeyh Arslan ed-Dımeşkî b. Ya'kûb b. Abdurrahmân b. Abdullah el-Ca'berî'yi de anlatır. İbnü'l-Havrânî Bâb Tûmâ'nın dışında güneyden yaklaşık beş mezar uzaklıkta isimsiz bir mezarı zikreder. Halk arasında bunun gayet iyi bilindiğini ve orada yapılacak duanın müstecab olduğunu söyler.⁹⁶

3.7. Dımeşk'in Kuzey Tarafında Bulunan Ziyaretgâhlar

İbnü'l-Havrânî, sahâbeden hadis âlimi Ebû ed-Dahdâh ve Abdurrahmân Ebî Bekr es-Sıddîk'in kabrini, Hızır Türbesi'ni, Hızır Türbesi'nin hemen yanında Muhammed b. Abdullâh b. el-Huseyn b. Ahmed b. İsmâîl b. Cafer es-Sâdık'ın türbesini, fakih, Şâfiî, hâfız, nahivci, hadis âlimi olarak bilinen ve Ebû Şâme künyesiyle marûf Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Osman el-Makdisî ed-Dımeşkî'nin kabrini şimal tarafındaki ziyaretgâhlar arasında sayar. Bu ziyaretgâhlar arasında Mescid-i el-Aksâb'ı da zikreder ki, Hucr b. Adıyy ve taraftarları Muaviye'nin askerleri tarafından burada öldürülmüş ve maktelleri üzerine inşa edilen büyük caminin içerisine daha sonra Sûk-i Hucr b. Adıyy adıyla bir çarşı yapılmıştır. Ayrıca müellif, Es-Seb'a adı verilen mescidin ise Aksâb Mescidi'nin yanındaki bir cami olduğunu, içerisinde bir çarşı olup ziyaretçiler tarafından bereket niyazıyla ziyaret edildiğini ve burada adaklar adandığını da aktarır. İbnü'l-Havrânî, Dımeşk'in kuzeyindeki ziyaretgâhlar bahsinin sonunda ise Bâbu'l-Ferâdis Mezarlığı'nın fazileti hakkındaki rivayetlerden bahseder. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdulvâhid el-Makdisî'nin *Fezâilu's-Şâm* adlı eserinde geçen "Bâb el-Ferâdis Mezarlığı'ndan yetmiş bin şehîd haşr olunacaktır ve şehîdlerden her biri yetmiş

⁹⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.78-79.

⁹⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.83-84.

⁹⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.85-91.

insana şefaata edecektir” rivayetine ve Sâlihiye şehitlerinin türbeleri hakkında Şemseddin İbn Tûlûn’un eseri *Behcetü’l-Enâm fî Fazl-i Dimeşk eş-Şâm*’daki uzunca bir rivayete yer verir.⁹⁷

3.8. Kâsiyûn Dağı ve Kâsiyûn’daki Ziyaretgâhlar

İbnü’l-Havrânî, eserinde Kâsiyûn Dağı hakkında âlimlerin ve tarihçilerin sahip oldukları tarihi malumata ve onların muhtelif yorumlarına yer verir. Örneğin Katâde’den rivayet olduğuna göre Tin suresindeki “*İncire, zeytine ve Sînâ Dağı’na yemin olsun...*” ayetine göre incir, Kâsiyûn/Dimeşk Dağı’dır. Allâme İbnü’l-Verdî ise *Harîdetü’l-Acâib* adlı eserinde Kâsiyûn Dağı hakkında Dimeşk’e bakan ve peygamberlerin emanetlerini barındıran yüce bir dağ olduğunu söyler. O, Kâsiyûn’un dağların en yücüsü olup sâlih kimseler için bu dağda küçüklü büyüklü mağaralar ve mabedler bulunduğunu zikreder. Rivayetlere ve muhtelif halk anlatılarına göre buradaki en önemli mağaralardan birisi, Kâbil’in Hâbil’i katlettiği Kan Mağarası’dır. Ayrıca kırk peygamberin açlıktan dolayı öldüğü söylenen ve Dimeşk halkının Açlık Mağarası adını verdikleri diğer bir mağara da buradadır.⁹⁸

İbnü’l-Havrânî, Hz. Şit peygambere ait levhaların Kâsiyûn Dağı’nda olduğunu, Dimeşk halkının Kan Mağarası’nda yağmur duasına çıktıklarını, sufi ve ulemadan pekçok kimsenin Kâsiyûn Dağı’nın en tepesinde bulunan bu mağaraya teberrüken çıktıklarını ve burada yapılan duaların müstecap olduğunu da sözlerine ekler.⁹⁹

Müellif, er-Rabâî’nin *Fezâilu’ş-Şâm ve Dimeşk* adlı eserinden naklen Kâsiyûn Dağı’ndaki Kan Mağarası’nın mübarek ve şerefli bir mekân olduğunu belirtir. Yahyâ b. Zekeriyâ aleyhisselam ve annesinin bu mağarada kırk yıl ikâmet ettiklerini, Meryem oğlu Îsâ ve havâriflerinin burada namaz kıldıklarını ve buraya gelen bir kimsenin bu mağarada namazı ve duayı asla ihmal etmemesi gerektiğini söyler. Dolayısıyla bu mağaranın sıkıntı ve dertlerin Allah Teâlâ’ya arz edildiği bir mekân işlevi gördüğü vurgulanır.¹⁰⁰ Yine müellif, *el-Fezâilu’l-Behiyye li-Dimeşk el-Mahmiyye* adlı eserden naklen abdalların önemli gecelerde bu mağarada toplandıklarını, dua edip namaz kıldıklarını ve Yüce Allah’tan niyâzda bulduklarını anlatır.¹⁰¹

Müellifimiz daha sonra Kâsiyûn Dağı’nın eteğinde evliya ve ulemadan sayısı bilinmeyen pek çok kimsenin yattığını söyler ve burada medfûn zatlar ve onların mezarlarından bahseder. Bunlar arasında makamlar, kerametler, keşifler ve harikalar sahibi Muhyiddin İbnü’l-Arabî’yi, Şeyh Yusuf el-Kamîni’yi, âşık Şeyh Ebûbekr el-Aravdakî’yi, ârif, zâhid, âbid bir zât olup tasavvufî halleri ve kerametleri maruf ve meşhur Şeyh Ebûbekir b. Kıvâm’ı, yine kerâmetleri ve birtakım zâhir halleri maruf ve meşhur arasında Şeyh Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Kudâme’yi, imâm, âlim, nahivci, dilbilimci, kâri’ ve sûfi Şeyh Ebû Abdullâh Cemâluddin Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik’i, Hanefî imamlarından İbrâhîm b. Ahmed el-Mavsili’yi, edîb ve fakih İbn Kâdî el-Askar olarak da bilinen Ali b. Halîl el-Hanefî’yi, İbrâhîm b. İsmâîl b. Abdulkerîm b. Sultân el-Hanefî’yi, *Şerhü’l-Dürer*, *Şerhü’l-*

⁹⁷ İbnü’l-Havrânî, *Kitâbu’l-İşârât*, s.93-96.

⁹⁸ İbnü’l-Havrânî, *Kitâbu’l-İşârât*, s.97-98.

⁹⁹ İbnü’l-Havrânî, *Kitâbu’l-İşârât*, s.100-101.

¹⁰⁰ İbnü’l-Havrânî, *Kitâbu’l-İşârât*, s.106.

¹⁰¹ İbnü’l-Havrânî, *Kitâbu’l-İşârât*, s.106.

Buhârî, Şerhü'n-Nikâye, Şerhü'l-fiyât el-İrâkî ve Şerhü'ş-Şemsiye gibi eserlerin müellifi ve Dimeşk kadısı Abdurrahmân el-Aynî es-Sâlihî el-Hanefî'yi sayar.¹⁰²

Kâsiyun Dağı'nın zirvesindeki Berze adı verilen bir oyuğun yanında Hz. İbrahim Mescidi'nin yer aldığını anlatan müellif, bu mescidin çevresinde kadim zamanlardan kalma tarihi eserler bulunduğunu belirtir. Bu eserlerin birinin üzerinde İbrâhîm aleyhisselamın yıldızları gördüğünü, halk arasında Makâm-ı İbrâhîm olarak bilinen bu yere her kim salât için gelir ve dua ederse Allah Teâlâ'nın o kimsenin duasına icâbet edeceğini kaydeder. Yine bu dağda Hz. Lût'dan ve bazı peygamberlerden kalmış tarihi eserlerin İbrâhîm Mescidi'nin yakınında dağın farklı yerlerinde bulunduğunu zikreder. İbrâhîm Mescidi'nin kapısının dışında kalan ve Berze adı verilen dağdaki yarıktaki İbrâhîm aleyhisselamın Kral Nemrûd'dan kaçıp bir süre saklandığı yer olduğunu söyler. Burada yapılan duaların çok mustecâb olduğunu ve buraya gelen kimsenin Allah Teâlâ'ya yapacağı duanın akabinde bu duasına icabet edildiğini bizzat kendisinin de tecrübe ederek göreceğini söyler.¹⁰³

3.9. Dimeşk Çevresindeki Ziyaretgâhlar

İbnü'l-Havrânî, eserinin altıncı bölümünü Dimeşk çevresindeki ziyaret mekânlarına ayırmıştır. İlk olarak Dimeşk şehrinde bir fersah uzaklıkta bulunan Rabve Dağı'yla başlar. Müfessirlerden bir kısmının, Kur'an'ın Müminûn suresinin ellinci âyetindeki, “Meryem'i ve İsa'yı yerleşime elverişli ve akarsuyu olan bir tepeye yerleştirdik” ibaresinden Rabve'nin burası olduğunu zikrettiklerini aktarır. Rabve'den bahsederken müellif, buranın zirvesinde güzel bir mescit bulunduğunu, bu tepede Meryem oğlu İsa'nın dünyaya geldiği küçük bir mağara olduğu anlatısını da sözlerine ekler.¹⁰⁴

Müellifimiz, sonrasında Dimeşk'in batı yakasında bulunan Mizze adı verilen bir köyden bahseder ve Dıhyetü'l-Kelbî'nin kabrinin bu köyde olduğunu söyler. Ayrıca büyük melek Cebrail'in Dıhyetü'l-Kelbî'nin suretinde burada da inerek Hz. Muhammed'e geldiği bilgisini ekler. Daha sonra müellifimiz, Dimeşk'in yanında meşhur bir kasaba olan Dârâyâ'dan bahseder ve buraya Dârâyâ'l-Kubrâ adı verildiğini söyler. İmâm Nevevî'nin *Bustânü'l-Ârifîn* adlı eserinden alıntı yaparak asıl adı Abdullâh b. Suvab olup aslen Yemenli olan ve tâbînin önde gelen zâhidlerinden, sâlih kişilerinden, kerâmetleri ve zuhûrâtı olan, apaçık ulvî hallerin (ahvâl-i bâhire) sahibi Ebû Muslim el-Havlânî'nin türbesinin burada olduğunu kaydeder. Bu türbede yağmur duası yapıldığını anlatır.¹⁰⁵

İbnü'l-Havrânî, daha sonra kudretinin azametini ve şanının yüceliğine delâlet eden kerâmetleri, güzel hasletleri, üstün meziyetleri ile tanınan Ebû Suleymân ed-Dârânî türbesini tanıtır. Onun hayat hikâyesi, yeteneği ve mühim şahsiyetini İmâm Kuşeyrî *Risâle*'sinde (Risâletü'l-Kuşeyriyye), Ebû Nuaym *Hilye*'sinde, Hâfiz Ebû'l-Ferec İbn el-Cevzî *Safvetu's-Safve*'sinde zikrettiğini kaydeder. Nevevî'nin onu methettiğini ve *Mecmau'l-Ahbâb*'in müellifinin de ondan sitâyişle bahsettiğini, İmâm Nevevî'nin *Tehzîbu'l-Esmâ*'sında ve *Bustânü'l-Ârifîn*'de de bahsedildiğini

¹⁰² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.106-115.

¹⁰³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.115-118.

¹⁰⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.123.

¹⁰⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.124-130.

ifade eder. Onun kasabanın kible tarafına defnedildiğini, orada bir türbesi ve üzerinde bir kubbe bulunan meşhed olduğuna ilaveten kabr-i şerifinin Allah'a kurbiyeti olan evliyalardan (mukarrabûn) birisi olması hasebiyle ihtişamlı olduğunu aktarır.¹⁰⁶

Müellifimiz Dâreyyâ el-Kubrâ'da, Kur'ân-ı Kerîm'de Ğâfir Suresi'nde adı geçen Firavun ailesinden olan mümin Ezekeîl'in kabrinin bulunduğunu ve bu kabrin ziyadesiyle meşhur olduğunu kaydeder. Bu ziyaretgâhların arasında Dimeşk yakınlarındaki et-Taybe ve Murrân köylerinin de olduğunu, Suffe ehlinde olup Hz. Peygamber'in ashâbının zâhidlerinden ve âlimlerinden olan Temîm ed-Dârî'nin türbesinin et-Taybe köyü yakınlarında olduğunu belirtir. Kabrinin olduğu noktaya büyük bir meşhed ve vakıf yapılmıştır. İhtişamlı bir ziyaretgâh olup, bereket niyazıyla ziyaret edildiğini de sözlerine ekler.¹⁰⁷

Müellif ziyaretgâhlar arasında Râviye köyünü de zikreder. Râviye'de Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Seyyide, Şerîfe, Celîle, Mükerreme, Sâhibetu'l-Mahalu'l-Arfa' Zeynebu'l-Kubrâ'nın türbesini sayar. Hz. Ömer'in onunla evlendiğini ve ona kırk bin dirhem çeyiz verdiğini, Zü'l-hilâleyin lakabıyla bilinen Zeyd'i dünyaya getirdiğini, Ömer b. el-Hattâb'ın Zeyneb'den başka kimseden nesli devam etmediğini, kardeşi Hüseyin'in başına gelen mihne hadisesinin sonucunda Dimeşk'de Gûta'da vefat ettiğini ve Râviye köyüne defnedildiğini kaydeder. Daha sonra Râviye köyünün onun adıyla bilindiğini ve bugüne kadar kabrinin Kabri's-Sitt olarak anıldığını söyler.¹⁰⁸

Müellifimiz, Râviye'de ayrıca sahâbeden Seyyid Mudrik el-Fezârî'nin kabrinden bahseder. Onun bu kasabada vefat ettiğini ve Dimeşk'in Gûta mıntıkası ile Huceyre Köyü arasında bir yere defnedildiğini belirtir. İbn Asâkîr'den naklen onun burada defnedilen ilk Müslüman olduğunu söyler. Seyyide Zeyneb'in kabrinin batısında yer alan bu kabir azametli ve görkemlidir. Kabrin etrafına üns, nur ve bereket saçtığını, insanların buraya namaz kılmak, dua etmek, Allah'tan bereket talep etmek ve mühim ihtiyaçlarının Allah tarafından karşılanması niyazıyla adak adamak için geldiklerini aktarır.¹⁰⁹

Behdeliye'de ise Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö.875) makâmı vardır. Müellif, onun şerîf ve celîl bir mekân olduğunu ve bu makâmda Allah'a günlerce ibadet edildiğini, insanların bu makâmı ziyaret etmek için gelip burada bereket niyâzında bulduklarını anlatır.¹¹⁰

Bu bölgedeki ziyaretgâhlar arasında Beyt Arânis kasabasını da zikreden İbnü'l-Havrânî, sahâbeden Kennâz'ın kabrinin Beyt Rânis de denilen bu kasabanın kuzeyindedir.¹¹¹ Türbesinin ziyaret için gelinen meşhur bir ziyaretgâh olduğunu, kabrin üzerinde bir vakfiye olup hâcât/ihtiyaç zamanında

¹⁰⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.130-131.

¹⁰⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.132-133.

¹⁰⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.133-135.

¹⁰⁹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.136-137.

¹¹⁰ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.137.

¹¹¹ Mucemu'l-Buldân'da Beyt Arânis olarak yer almıştır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, C.1, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977, s.519.

burada adaklar adandığını, burada yapılan dualara Allah'ın icabet ettiğini ve birden fazla kimseden bunu işittiğini söylemiştir.¹¹²

Müellif, el-Menîha kasabasını da bu ziyaretgâhlar arasında zikreder. Burada Hz. Ebûbekir'in halifelîği döneminde vefat eden Ensar'dan ve Hazrec kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde b. Hârise el-Hazrecî'nin türbesi bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda onun vefat yerinin bölge adı olarak Şam ve Havran adı verilmekle birlikte Menîha'da vefat edip orada defnedildiğini ifade eder. Hatta onun vefatıyla ilgili olarak Hâkim'in *Müstekrek*'inde geçen cinlerin onu öldürdüğünü ve toprağın altına gömdüklerini belirten bir hikâyeyi de aktarır.¹¹³

Havrânî, Beyt Lihyâ adı verilen kasabayı da bu ziyaretgâhlar arasında kaydeder. Nevevî'nin *Tezhîb*'inde ve Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in *Târîh-i Dimeşk*'inde "İnsanoğlunun anası Havvâ, Dimeşk'te Gûta'da bilinen bir kasaba olan Beyt Lihyâ'da yaşamıştır" cümlesini iktibas ederek bu kasabayı Hz. Havvâ'nın yaşadığı yer olarak tescil eder.¹¹⁴

Dimeşk'in kasabalarından olan el-Menîn'i de bu ziyaretgâhlar arasında zikreden İbnü'l-Havrânî, Allah'ın bu kasabayı muhafaza etmesi için dua eder. Çünkü burada sâlih, ârif, zâhid, âbid, kerâmât sahibi, muhtelif zâhirî ve bâtînî ahvâlî olan, samimi ve gayret sahibi bir kimse olan Şeyh Cendel Veliyyullâh b. Muhammed'in kabri vardır. Hiç kimsenin onun gibi münacât ve tazarruda bulunarak Allah'a kurbiyet kesbedemeyeceğini, onun H.675 (M.1286) senesinde vefat ettiğini ve mezkûr karyedeki meşhur zâviyesine defnedildiğini, türbesinde tarif edilemeyecek bir azamet ve heybet olduğunu belirtir.¹¹⁵

Müellif, tamamı ashâbtan olup Muaviye'nin askerleri tarafından katledilen Hucre b. Adiyy ve onun taraftarlarının kabirlerinin de Azrâ'da bulunduğunu kaydeder. Bu mezarların da önemli ziyaretgâhlar olduğunu söyler. Muaviye'nin askerleri ile çarpıştıkları yerin Mescid-i Aksâb'ın altında bir maktel olarak bereket niyazıyla ziyaret edildiğini aktarır.¹¹⁶

3.10.Dimeşk'in İlave Ziyaretgâhları

İbnü'l-Havrânî, altı bölümde ele aldığı Dimeşk ziyaret mekânlarına ilave olarak çevre şehirlerdeki bazı önemli ziyaret mekânlarını da eserinde ilave bir bölüm olarak eklemiştir. Bu bölümde ilk olarak Baalbek şehrini ve buradaki Muâz b. Cebel'in kız kardeşi Hafsa'nın ve Hz. İlyâs aleyhisselâmın kabirlerini zikreder. Şehrin kalesinde ise İbrâhîm Halîl aleyhisselâmın makâmı vardır ve ayrıca muhtelif Yahudi kabilelerinin mensuplarının kubbeli mezarları bulunur.

İbnü'l-Havrânî, daha sonra Kerk kasabasını ve buradaki Hz. Nuh'un türbesini zikreder. Tarihçilerin Nuh aleyhisselâmın kabrini farklı yerlerde göstermelerine rağmen, uzun zaman öncesinden itibaren onun türbesinin Dimeşk'in sakinleri tarafından iyi bilinen Baalbek mıntıkasındaki el-Kerk kasabasında olduğunu söylediklerini belirtir. Türbeden yükselen parlak ışıkları bizzat kendisinin

¹¹² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.137.

¹¹³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.138-141.

¹¹⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.141.

¹¹⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.142.

¹¹⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.143.

gördüğünü aktarır. O, insanların bu türbeye bereket umarak gelip Hz. Nuh'un türbesinin hemen yanında adaklar adadıklarını, ziyaretçilerin onun kabrinde adakta bulunmak, hayır yapmak, sıkıntılarını gidermek, ihtiyaçlarını arz etmek (taleb-i hâcât) ve içinde buldukları zorluklara karşı yardım görme niyazıyla bu türbeye teveccüh gösterdiklerini nakleder.¹¹⁷

Humus şehrini de bu ziyaretgâhlar arasında zikreden müellif, Humus'un Hz. Peygamberin ashâbından pekçok kimsenin kabrini barındırdığını kaydeder. İmâm Nevevî'nin *et-Tezhîb*'de "Allah Rasûlü'nün kölesi Sevbân'ın H.45 (M.665) senesinde burada vefat ettiğini, asıl ismi Ka'b b. Mâti olan Ka'b el-Ahbâr'ın türbesinin de yine burada olduğunu belirtir. Ka'bu'l-Ahbâr'ın Hz. Ebûbekir'in halifeliği döneminde Müslüman olduğunu ve Hz. Osman döneminde Humus'ta vefat ettiğini ifade eder. İlminin derinliği, menakıbının, yaşadığı derûnî ahvâlin ve hikmetinin genişliği dolayısıyla kendisine Ka'b el-Ahbâr denildiğini ekler.¹¹⁸

Humus'taki diğer önemli bir ziyaret mekânı da, şecâati, şerefi ve riyâseti ile meşhur ashâb-ı kirâmdan ve Allah'ın kılıcı Hâlid b. Velîd'in kabridir. Onun Hudeybiye'den sonra hicretin altıncı yılında müslüman olduğunu, Mûte ve Hayber gazvelerine, Mekke'nin fethine ve Hanînâ çarpışmasına katıldığını, Resulullah'tan on sekiz adet hadis rivayetinde bulunduğunu söyler. Müellif, onun yalancı peygamber Müseylime'ye ve Hıristiyan Bizanslılara karşı mücadelesini kısaca anlattıktan sonra onun kabrinin meşhur olduğunu ve şehir merkezinden yaklaşık bir mil uzaklıkta bulunduğunu ekler.¹¹⁹

Humus'ta bulunan diğer en önemli ziyaretgâhlardan birisi ise, Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (halifeliği 717-720) türbesidir. Müellifimiz onu yüceliği, fazileti ve engin bilgisi olan bir insan ve doğruluğu, zühdü, takvası, adaleti ve müslümanlara karşı merhameti ve güzel ahlakı bulunan bir kişi olarak değerlendirir. Yine, gücünü Allah'a itaatte sarf eden, Resûlullah'ın hadislerine ve sünnetine ve ondan sonra gelen hidâyetli halifelerin sünnetine uymaktaki ihtiyatlılığı üzerine herkesin icmâ ettiği "râşid bir halife ve adil bir imam" olarak tavsif eder. İbnü'l-Havrânî'nin anlatımına göre Ömer b. Abdulaziz Humus yakınlarındaki Deyr-i Sem'ân kasabasında vefat etmiş ve oraaya defnedilmiştir. Onun buradaki türbesi halk arasında bilinir ve ziyaret edilir.¹²⁰

Müellif, Humus şehrinde bulunan diğer önemli sahabe mezarlarından da bahseder. Bunlar arasında ahabtan Amr b. Abese'nin Humus'ta medfûn olduğunu, Dimeşk'de vefat edip sahâbenin sonuncusu olan ve Hz. Peygamber'in otoritesi hakkında 250 hadis rivayet eden ve sahâbenin en meşhurlarından olan Ebû Umâme el-Bâhilî'nin türbesinin de yine Humus'ta olduğunu belirtir. Hicretten sonra doğan ve Hz. Ebûbekir'e tâbi olan Ensâr'ın ilki olan Numan b. Beşîr'in kabri de buradadır. Onun babasının Bedir Harbi'ne, İkinci Akabe Biatı'na, Uhud Harbi'ne katıldığını ve Hz.

¹¹⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.143-144.

¹¹⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.147-148.

¹¹⁹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.148.

¹²⁰ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.149-150.

Peygamber'in yaşadığı bütün önemli olaylara şahit olduğunu kaydeder. Numan, Humus'a bağlı bir kasabada 64/684 senesinde Zilhicce ayında katledildikten sonra oraya defnedilmiştir.¹²¹

İbnü'l-Havrânî, Herevî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât* adlı eserinden naklen Humus şehrinde ayrıca Hz. Ali'nin bir meşhedi bulunduğunu ve bu meşhedin bir direğinde onun parmak izinin olduğunu bazı sâlih kimselerin gördükleri rüyaya binâen aktarır. Hâlid b. Velîd'in evinin de burada olup meşhur ve iyi bilinen bir ev olduğunu, İyâz b. Hâtim, Hâlid b. Velîd'in eşi, oğlu Abdurrahman, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb ve Hâlid b. el-Velîd kabirlerinin Humus'ta aynı türbede olduğunu kaydeder. Hz. Peygamber'in kölesi Sefine'nin kabrinin ve Ali b. Ebî Tâlib'in kardeşi Cafer-i Tayyâr'ın oğullarının kabirlerinin de burada olduğunu ifade eden müellifimiz, Ka'b el-Ahbâr'ın makamının, Ebî'd-Derdâ'nın mescidinin ve Hâlid el-Ezrak ve el-Haccâc b. Âmir'in kabirlerinin hep Humus'da olduğunu vurgular. Ayrıca o, buradaki bir akreb tilsiminden da bahseder. Eğer bu tilsimin bulunduğu topraktan bir miktar alınır ve akrebin soktuğu yere konulursa, hastanın iyileşeceğini söyler ve bunun tercübe edildiğini, ziyaretçilerin ve hastaların bu topraktan bir miktar alarak muhtelif memleketlere götürdüklerini de sözlerine ekler.¹²²

3.11.Müelliften Ziyaret Adabı Üzerine Bir Değerlendirme

İbnü'l-Havrânî, eserinin son bölümünü ziyaret adabı ve kurallarına ayırmıştır. Müellif bu hâtimesinde, kendisi bir vaiz olduğu için alışık olduğu bir vaaz üslubuyla ziyaretçilere bazı uyarılarda bulunur ve ziyaretin nasıl yapılması gerektiğine dair çeşitli tavsiyeler yapar. Her şeyden önce o, ziyaretin Allah'ı anmakla ve ziyarete çıkmaya niyetlenmekle başlaması gerektiği vurgular. O, hâtime bölümünde ziyaretçilere "Allâh sizleri sevdiği ve rızası olduğu şeylere muvaffak eylesin." diye dua ederek başlar. Yüce Allâh'ın veli kullarına, sahâbeden ve sahâbî olmayanlardan sevdiği kimselere yapılan ziyaretlerin mühim ve hükmen mendub olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in Medine'deki Baki' mezarlığındaki sahabe mezarlarını ziyaret ettiğini ve onlar için mağfiret dilediğini, bu ziyaretin onun hadisleriyle sabit olduğunu kaydeder. Sahâbeden bir kimseyi, bir veliyi yahut bir âlimin kabrini ziyaret etmeyi arzu eden ve ziyarete niyetlenen kişinin öncelikle bu ziyaretiyle Allah Teâlâ'ya yaklaşmayı gözetmesi gerekir. Ziyaretçilerin, Allah'ın sevdiği kullarına ve kullarından seçkin kimselere yapacağı bu ziyaretler esnasında türbede medfun olana dua etmelerini, buradan bereket niyazında bulunmalarını vaaz eder ve böylelikle ziyaret eden kimsenin üzerine rahmet ineceğini ifade eder.¹²³ O, ziyaretçinin ziyaret mekânına girişi ve oradaki duruşu hakkında şunları söyler:

"Ziyaretçinin mezarda yatanın yüzüne bakacak şekilde pozisyon olarak ona yaklaşması, kabre yakın durması ve orada medfun kimseye selam vermesi genel âdettendir. Ziyaretçi, türbenin yanında durur, kendini tevazuyla alçaltır ve teslim olur, başını vakarlı bir şekilde hafif öne eğer. Dünyevî gücü ve riyaseti bir kenara atarak Allah'ın ilham ettiği bir iç huzuru ve huşuyu istemelidir. Kendisini orada yatana nazar ettiğini, orada yatanın da kendisine nazar ettiğini tasavvur ve tahayyül etmelidir. Allah

¹²¹ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.151-152.

¹²² İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.152-154.

¹²³ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.155.

Teâlâ'nın kabirde yatan kimseye verdiği yüce mertebeyi, yüksek mevkii ve ilahi sırları basiretiyle nazar ederken de, O'nun o kimseye velâyet makamı, sırlar, kurbiyet, teslimiyet ve rabbânî marifetler için nasıl bir mahal hazırladığını da tefekkür etmelidir."¹²⁴

İbnü'l-Havrânî, ziyaretçinin ziyareti esnasında evliyalık mertebesine ulaşmak için meşakkati üstlenmekte ne kadar aciz kaldığını bizzat kendi tecrübesiyle görmesi gerektiğini ve Allah'a yaklaşmak için bir basamak olan takva gayretlerinden nasıl kaydardığını, münacât ve tââtan nasıl geri durduğunu anlamasını ister. Ziyaretçinin, kabirde yatan kimsenin kendisini Allah'a yakın olmaktan ve Allah katındaki sonsuz, dâimî hayırlara nâil olmaktan alıkoyan dünyevî hazlara ve gelip geçici arzu ve isteklere nasıl meylettğini ibret nazarıyla düşünmesini öğütler. Allah Teâlâ'nın kendisini bu sebeplerden dolayı evliyâullâha yaklaşımdan nasıl alıkoyduğunu, salih kullarının ve sevdiklerinin güzel ahlakını benimsemekten, onların yoluna ve onların Rablerine giden yollarına bağlanmdan nasıl men ettiğini, yüce ve kıymetli hakikatlerin tahakkukunu görmek üzere kendi nefesine bakmasını vaaz eder. Ziyaretçi, kendi iç âleminde kıyamet gününe, yeniden dirilmeye, evliyanın kabirlerinden kalkıp neşeli ve mutlu bir şekilde Rableri kendilerinden razı olmuş olarak merhametinin yüceliğine bindikleri durumu düşünmelidir. Meleklerin onları kuşatacağını ve başlarının üstünde mücrimlere şefaet eden samimi ibadetlerinin taçları olduğunu ifade eden müellif, ibadetlerinde eksik davrananların, nefislerinin şehvetlerine kendilerini kaptırmış olanların ise ağlayacaklarını, şaşıracaklarını, çok korkacaklarını ve ter içinde kalacaklarını, dolayısıyla vaziyetin dehşetinden dolayı ne yaptıklarının da farkında olamayacaklarını söyler.¹²⁵ Müellif, ziyaretçinin kendi nefsinde bu hadiseyi yaşadığını görünce dininin emri gereği dua ile meşgul olması gerektiğini, inancının ve ahiretinin durumu için yalvararak Allah'tan halini ve ruhunu ıslah etmesini istemesinin iktizâ ettiğini belirtir. O, ziyaretçinin kabirde yerine getirmesi gereken hususları şöyle sıralar: Ziyaretçi samimi olarak amacına ulaşmaya çalışırken Allah'a dua eder ve kabirde Kurân-ı Kerim'den kolayına geleni okur, çokça istiğfâr ederek Allah'a sığınır. Huzur ve sekinetle Allah'a dua eder ve en sonunda O'na döneceğini bilir. Müellif, bu yönelişin nihayetinde Allah'ın bütün bunları kulundan gördüğü vakit, kuluna tabiri mümkün olmayan rahmetinin hazinelerini ve nimetlerini cömertçe ihsan edeceğini söyler. Kim samimiyetle ve ihlâsla O'ndan bir şey isterse, amacı engellenmez.¹²⁶

İbnü'l-Havrânî, hâtimesine ziyaretçilere birtakım uyarılarda bulunarak devam eder. Ziyaretçinin niyet ettiği şeye ancak ciddiyet ve doğrulukla ulaşabileceğini, Allah Teâlâ'nın kerîm olan kapısına yönelip sızık ile gelen kimsenin maksadını yitirmeyeceği notunu düşer. Eğer ziyaretçi, ziyareti sırasında Allah'a yakınlık aramakta samimiyetsiz davranırsa, kabir ziyaretini gösteriş ve şöhrat için yaparsa, hakkında konuşulsun diye ziyaret yaparsa veya ziyaretinde vurdumduymazlık gösterirse, bu durumda ziyaretinden bir fayda göremez ve onun yüksek faziletinden de mahrum kalmış olur.¹²⁷

¹²⁴ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.156-157.

¹²⁵ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.157-158.

¹²⁶ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.158.

¹²⁷ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.158-159.

Ayrıca, ziyaretçi salihlerin kabirleri yanında günah içeren sözler söylemekten kaçınmalıdır. İbnü'l-Havrânî, bu bağlamda Hz. Peygamber'in "Kim bir kabristanı ziyaret etmek isterse ziyaret etsin; ama müstehcen sözler söylemesin" hadisini hatırlatır. Çünkü bu, failini Allah'ın gözünden düşürür ve O'nun gazabına uğratar. Bu durumda onun halinin kötüye gitmesinden, rezil olmasından ve telef olup gitmesinden korkulur. Hâlbuki o bunu idrak edemez. Onun buna çok dikkat etmesi gerekir. Müellifimiz, ziyaretçinin tek amacının tüm duyu organlarıyla Yüce Allah'a yaklaşmaya, namaz kılmaya ve Kur'an okumaya odaklanmış halde ziyaretini gerçekleştirmesini tavsiye eder. Bu, ziyaretinin sıhhatine ve kabulüne, rahmetin inmesine, yapılan duaya icabet edilmesine ve arzu edilen şeye ulaşmaya büyük bir delil teşkil edecektir. Son olarak müellif Allah Teâlâ'yı her türlü noksan sıfattan tenzih ederek O'na hamd, Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına, ona tabi olanlara salât ve selâm ederek ziyaretnamesini bitirir.¹²⁸

Sonuç

İbnü'l-Havrânî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât* adlı bu eseri Dimeşk şehri ve çevresi özelinde yazılmış ilk orijinal ziyaretname hüviyetine sahiptir. Eserde Dimeşk ve çevresindeki önemli ziyaret mekânların tanıtımı, onlarla ilgili ziyaret gelenekleri ve bu tür yerlerin dini hayatta gördüğü işlevi ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, İbnü'l-Havrânî, Dimeşk ve çevresinde bulunan sahabe, tabiîn ve önemli âlim ve şahsiyetlere ait kabir, türbe, meşhed, makam, cami, mescid, mezarlık gibi kutsal sayılan mekânları ve buralarda yatan ve kendisine kutsallık atfedilen kişilerin tanıtımını yapmıştır. Müslüman halkın bu tür yerlere karşı duyduğu kurbiyeti ve onlardan beklediği istimdadı, bunların tezahürleri ve muhtelif dinamiklerini anlatmıştır. Dolayısıyla eser, 16. yüzyıl Osmanlı Suriyesindeki sûfi örgütlenmelerin doruğa çıktığı sosyoloji ve kültür ortamının fotoğrafik bir çıktısını vermesi açısından önemi haizdir.

Ayrıca eser, hacı adaylarının hac yolculukları sırasında uğrak yeri olan Dimeşk ve civarındaki ziyaret mekânlarını anlatması açısından bir hac rehberi olma vasfını taşımaktadır. Müellifin, Dimeşk ve civarındaki eserlerin hac ve ziyaret güzergâhları üzerindeki yerlerinin kabaca bir haritasını çıkarmasının temelinde, muhtemelen hac ve umre yolcularına ve genel anlamda ziyaretçilere yol haritası olarak kolaylık sağlaması düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca, eserin yazılmasında hacı olsun ya da olmasın özeldir Dimeşk halkına ve genelde İslam toplumuna ziyaretgâhları tanıtmaya ve ziyaret adabını onlara öğretebilme gayesi de ağır basmaktadır.

Havrânî ziyaret rehberinde özellikle Dimeşk'in fazileti hakkındaki rivayetleri kullanırken sıhhatleri konusunda çok seçici davranmamış, bu rivayetleri ilgili yerlerde bağlamlarına oturarak Dimeşk ve çevresinin okuyucunun his dünyasında tekabül ettiği mevziyi istihkâm etmiştir. Şam'daki ziyaret mekânlarını anlatmaya Dimeşk'in faziletleri ve şehirdeki Emeviyye Camii ile başlaması, şehrin kadim tarihinin köklerinin çok derinlere uzandığını göstermeye çalışmıştır. Ayrıca, Müslüman halkın bu camiye verdiği önem ve caminin de Dimeşk'le özdeşleşmiş olmasının da rolü vardır.

¹²⁸ İbnü'l-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât*, s.159-161.

İbnü'l-Havrânî bilhassa kabirleri, türbeleri ve makamları anlatırken başta Herevî'nin ziyaretnamesinden olmak üzere diğer bazı fezâil kitaplarından ve mahalli tarihlerden iktibaslar yaparak faydalanmıştır. Özellikle bazı kabir, makam ve türbelerin yerlerini doğru bir şekilde tespit edebilmek ve ziyaret mekânları hakkındaki ihtilafları gidermek için kaynaklara başvurduğu anlaşılmaktadır. Ziyaretgâhların kesin veya muhtemel yerlerinin tespiti veya mezarların gerçek kabir mi yoksa makam mı olduğu hususunda bazen o, veli zatların rüyalarına ve tarikat büyüklerinin rivayetlerine de itibar etmiştir. Özellikle sufi çevrelerde bireysel bir tecrübe olarak keşif ve rüyanın muteber bilgi kaynaklarından olması, bu durumu bir ölçüde anlaşılabilir kılmaktadır. Netice itibarıyla İbnü'l-Havrânî'nin ziyaretnamesi, sıradan insanların, bilginlerin, ilahiyatçıların, mutasavvıfların ve yöneticilerin, ahirete irtihâl edenleri onurlandırmak için inşa edilen çeşitli anıtların, dinî geleneklerin ve popüler halk inançlarının bilinmesi açısından da önemli bir eserdir denilebilir.

Kaynakça

- Adevî, el-Kâdî Mahmûd, *Kitâbu'z-Ziyârât bi-Dimeşk*, nşr: Salâhuddîn el-Muneccid, Matbûâtı'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabiyyi bi-Dimeşk, Dimeşk, 1956.
- Beranek, Ondrej - Pavel Tupek, "From Visiting Graves to Their Destruction, The Question of Ziyara through the Eyes of Salafis", *Crown Papers*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, Massachusetts, 2009.
- Barca, İbrahim, "Şehir ve Bölge Konulu Klasik İslam Eserleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.2, 2017, s. 89-119.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Havran", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C. 16, s. 539-541.
- Efendioğlu, Mehmet, "Ziyâeddîn el-Makdisî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C.44, s.491-495.
- Harman, Ömer Faruk, "Hûd", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C.18, s.279-281.
- Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, C.4, nşr: Zuheyr Fethullah, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut, 1969.
- Havrânî, Osman b. Ahmed es-Suveydî ed-Dimeşkî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât*, nşr: Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Mektebetü'l-Ğazâlî, Dimeşk, 1401/1981.
- Herevî, Ali b. Ebûbekir, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârât*, nşr: Alî Omar, Mektebetu's-Sekâfetü'd-Dîniye, Kahire, 2002.
- İbn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dimeşk*, nşr: Muhibbû'd-Dîn Ebî Said Ömer b. Ğarame el-Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Ibn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr*, Trans: Ronald Broadhurst, Bloomsbury Publishing. New York, 1988.
- İbn Tûlûn, *Kurratu'l-Uyûn Fî Ahbâr-i Bâb-i Cîrûn*, nşr: Salâhuddîn el-Muneccid, Matbûâtı'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabiyyi, Dimeşk, 1964.
- İbn Tûlûn, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye*, nşr: M. Ahmed Dehmân, Mektebu'd-Dirâsât el-İslâmiyye, Dimeşk, 1980.
- İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, C.1, Mektebetu'l-İslâmiyye, Tahran, 1951.

- İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn/Keşfu'z-Zunûn Zeyli*, C.I, nşr: Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1945-1947.
- İzgi, Cevat, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. 17, s. 221-222.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ziyaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 496-498.
- Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. 33, s. 45-49.
- Kapar, Mehmet Ali, "Muaviye b. Yezid", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2020, C.30, s.334.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mucemü'l-Müellifîn*, C.6, Mektebetü'l-Müsennâ, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1957.
- Koyuncu, Mevlüt, "Velîd I", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C.43, s. 30-31.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri ve Cengiz Tomar, "İbn Asâkir", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C.19, s.321-324.
- Meri, Josef W., "A Late Medieval Syrian Pilgrimage Guide: Ibn al-Hawrânî's Al-Ishârât ilâ Amâkin al-Ziyârât (Guide To Pilgrimage Places)", *Medieval Encounters*, Vol.7, No.1, Leiden, 2001, s.3-78.
- Meri, Josef W., *The Cult of Saints Among Muslims and Jews in Medieval Syria*, Oxford University Press, Oxford/New York, 2002.
- Meri, Josef W., "The Etiquette of Devotion in the Islamic Cult of Saints", *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Early Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Browns* (ed: James Howard-Johnston ve Paul Antony Hayward), Oxford University Press, Oxford/New York, 2002, s. 203-286.
- Meri, J.W., "Ziyara", *Encyclopedia of Islam*, New Edition, Brill, Leiden, 2002, Vol.11, s.524-529.
- Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira bi-A'yân el-Mi'a el-Âşira*, C.3, nşr: Halîl Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1997.
- Nuaymî, Abdulkâdir b. Muhammed ed-Dimeşkî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, nşr: Cafer el-Hasanî, Mektebetu's-Sekâfetu'd-Diniyye, Kahire, 1988.
- Osman b. Ahmed es-Suveydî ed-Dimeşkî el-Havrânî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Emâkini'z-Ziyârât*, nşr: Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Mektebetu'l-Ğazâlî, Dimeşk, 1981.
- Özaydın, Abdülkerim, "Târîhu Medîneti Dimeşk", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, C. 40, s.90-92.
- Rabaî, *Fezâilu'ş-Şâm ve Dimeşk*, nşr: Salâhuddîn el-Müneccid, Turukî Matbaası, Dimeşk, 1950.
- Salâhuddîn el-Muneccid, *Mu'cemu'l-Muerrihîn ed-Dimeşkiyyîn ve Âsâruhumu'l-Mahtûta ve'l-Matbûa*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1978.
- Sâmî es-Sakkâr, "İbn Ebû Asrûn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C.19, s.423-424.
- Serkîs, Yûsuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûati'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1928.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C.1, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977.

Yâzıcî, Tâlib, “Emeviyye Câmii”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C.11, s.109-111.